

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет дошкільної і технологічної освіти
Кафедра дошкільної освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Ковшар О.В.
« ___ » _____ 2021р.

Реєстраційний № _____
« ___ » _____ 2021 р.

УКЛАДАННЯ ДІАГНОСТИЧНИХ ЗАВДАНЬ З ФОРМУВАННЯ
ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ЗДОм-16
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Сухіної Таїсії Сергіївни
Керівник: кандидат соціологічних наук,
доцент Коломоєць Т. Г.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів ____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	9
1.1. Поняття лідерства та лідерських якостей у психолого-педагогічних дослідженнях.....	9
1.2. Особливості формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.....	20
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	29
2.1. Аналіз державних програм та передового педагогічного досвіду з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.....	29
2.2. Дослідження практики формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку у КДНЗ №27 (ясла-садок) «Ромашка» комбінованого типу відділу освіти і науки Нікопольської міської ради.....	34
Висновки до розділу 2.....	43
РОЗДІЛ 3. КОМПЛЕКС ДІАГНОСТИЧНИХ ЗАВДАНЬ З ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ.....	45
3.1. Методичні рекомендації з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.....	45
3.2. Презентація змісту діагностичних завдань з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.....	49
Висновки до розділу 3.....	55
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	62
ДОДАТКИ.....	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасних умовах динамічного глобалізаційного розвитку діти передшкільного віку не менше, ніж дорослі, потребують особливих якостей, які допомагають у досягненні бажаного, формують здорову самооцінку, підвищують здатність до комунікацій з оточуючими, у тому числі, засобами впливу та відстоювання власної думки. І одна з головних якостей, яку дитина має формувати з дитинства, – здатність активно взаємодіяти з соціумом, самостійно й ініціативно розв’язувати життєві задачі і проблеми, з якими вона стикатиметься в майбутньому. Лідерські якості підносять бачення дитини на рівень ширшого світогляду, роблять її вчинки ефективнішими, формують майбутню особистість, що здатна досягати великих результатів.

У передшкільному віці відбувається інтенсивний розвиток дитини, активно формуються особистісні якості, на які дитина буде спиратися в дорослому житті. Це відноситься також і до лідерських якостей, таких як дисциплінованість, самостійність, витримка, наполегливість, завзятість, рішучість і відповідальність. Ці якості допомагають дитині ще у передшкільному віці відповідати за свої вчинки і поведінку, дозволяють навчитися без сторонньої допомоги управляти своїм життям.

Відповідно, формування лідерських якостей у дитини ще у передшкільному віці, на нашу думку, є досить актуальною педагогічною проблемою.

Питання формування лідерських якостей особистості висвітлені у працях вітчизняних та зарубіжних науковців: Д. Алфімов, І. Андрощук [29], О. Баніт [29], К. Берд, Е. Богардус, М. Вебер, В. Врум, Ф. Гальтон, С. Гармаш [8], О. Гашутіна [8], І. Грищенко [19], Н. Гончарук [15], Р. Ділтс [18], Е. Дірінг [18], П. Друкер, А. Єршов [12], Л. Картер, В. Ковальчук, Р. Кричевський [10], Д. Крюгер, В. Кушнірюк [30], К. Левін, Р. Лорд, Л. Лук’янова [29], А. Лутошкін, С. Максименко, А. Менегетті [6], Г. Мігсберг [17], Б. Новіков [3],

Б. Паригін [13], А. Петровський, Дж. Рассел [18], О. Романовський, Р. Стогділл, С. Сміт, І. Сурай [15], Ф. Тейлор, Л. Уманський, А. Файоль, Ф. Фідлер, Д. Філіпс, Р. Хаурс, Ф. Хміль, Г. Хоуманс, М. Черкашина [16], О. Чернишов, Н. Штанько [1], О. Щербаков [39], В. Ягоднікова [11] та ін.

Існує також низка досліджень у напрямку розвитку і формування лідерських якостей у передшкільному віці, зокрема, таких науковців, як: В. Ануфрієва, Є. Аркін, Т. Вежевич [9], І. Волкова [36], Н. Гавриш [55], Є. Геллер, М. Ємельянова [44], М. Заброцький, В. Іванова [32], В. Іноземцева [57], О. Калягіна [34], Р. Козир [56], М. Мельник [35], Н. Мельник [35], А. Мілтош [59], Н. Молостова [43], Б. Паригін, Т. Сенько [33], Н. Сергєєва [60], А. Сіренко [38], О. Смірнова [34], О. Тихомирова [26], Л. Уманський, Ю. Чернишенко, А. Чернишов та ін.

Проте, на нашу думку, недостатньо уваги приділено формуванню лідерських якостей дошкільників засобами активних методів навчання, зокрема, ігрових технологій, що обумовлює пошук необхідного методичного інструментарію та проведення наукових розвідок у цьому напрямі. Зокрема, інтерес представляють сюжетно-рольові ігри як засіб розвитку лідерських якостей дошкільників.

Метою дослідження визначено формування уявлення про можливості розвитку лідерських якостей у дітей передшкільного віку та формування відповідного діагностичного інструментарію

Зазначена мета зумовила постановку та вирішення таких **завдань дослідження:**

- визначити поняття лідерства та лідерських якостей у психолого-педагогічних дослідженнях;
- охарактеризувати особливості формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку;
- провести порівняльне дослідження державних програм та передового педагогічного досвіду з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку;

- провести дослідження практики формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку базового ЗДО;
- розробити методичні рекомендації з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку та презентувати відповідні діагностичні завдання.

Об'єкт дослідження – формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.

Предмет дослідження – діагностичні засоби формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.

У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів**:

загально-теоретичні – аналіз, синтез, систематизацію, узагальнення, порівняння, класифікацію матеріалів фахової літератури з окресленої проблематики;

емпіричні – спостереження за діяльністю дітей, тестування та опитування батьків;

методи математичної статистики – для обробки результатів дослідження.

Практичне значення одержаних результатів: результати дослідження можуть бути використані студентами протягом проходження педагогічної практики в закладах дошкільної освіти під час проведення виховних занять з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.

Експериментальна база дослідження: КДНЗ №27 (ясла-садок) «Ромашка» комбінованого типу відділу освіти і науки Нікопольської міської ради, старша група; всього було залучено до участі в експерименті 16 дошкільників.

Апробація результатів роботи: основні положення експериментальної роботи висвітлювалися на Міжнародній науково-практичній конференції «THEORY, PRACTICE AND SCIENCE» (м. Токіо, Японія, 27-30 квітня 2021 р.).

Публікації: матеріали роботи опубліковані у збірнику матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «THEORY, PRACTICE AND SCIENCE» в м. Токіо (Японія).

Структура роботи: вступ, три розділи, висновки з розділів, загальні висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг роботи – 66 с.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Поняття лідерства та лідерських якостей у психолого-педагогічних дослідженнях

Феномен лідерства відомий дуже давно. В наукових колах воно розглядається як соціально-психологічне явище, тобто таке, що виникає і реалізується тільки в соціальному середовищі. Тобто всюди, де формується група людей зі спільними соціальними зв'язками чи завданнями, виникає лідерство [1, с. 67].

Категорії лідера та лідерства є одним із визначальних у психології особистості. Тому вважаємо за доцільне спочатку визначити психологічні особливості даного поняття для особистості в цілому, а потім визначити особливості формування лідерських якостей у дошкільному віці.

Термін «лідер» англійського походження (leader) та буквально означає «ватажок, провідний керівник, той що йде попереду, стоїть на чолі», тобто людина, які веде за собою [2].

З психологічної точки зору лідер – це авторитетна особа, якій група за певних обставин надає право приймати від імені всієї групи важливі рішення. Ці рішення мають відповідати інтересам групи та визначають напрям і характер її діяльності [3, с. 311].

На думку В. Лукашевича, лідер – це людина, яка ефективно здійснює керівництво групою [4, с. 223].

М. Корнєв та А. Коваленко визначають лідера як члена групи, який спонтанно виконує роль неофіційного керівника в умовах певної, специфічної та досить значущої ситуації шляхом організації спільної діяльності групи для досягнення спільної мети [5, с. 205].

А. Менегетті у своїй праці «Психологія лідера» визначає останнього як

особистість, яка ставить перед собою мету та знаходить засоби і створює колектив, з яким ця мета стає досяжною. На його думку, лідером може бути людина лише з такими ключовими якостями:

- 1) неординарність та вроджений потенціал (талант) засновника і координатора;
- 2) глибокі знання і професіоналізм у певній справі;
- 3) безумовна перевага в отриманні результатів діяльності у цій справі [6, с. 31].

А. Бодальов характеризує лідера як члена групи, який здатний організувати її діяльність і відносини в ній, тобто також як людину, яка «веде за собою» [7].

С. Гармаш та О. Гашутіна вважають лідером таку особистість, з якою хоче працювати разом під його керівництвом більшість членів групи, яка має розвинуті комунікативні навички, уміє ефективно впливати на людей, що його оточують для досягнення спільної мети [8].

Лідер, з позиції науковця Т. Вежевича – це член групи, за яким інші її члени визнають право приймати найбільш важливі та відповідальні рішення, які ураховують інтереси усієї групи й визначають спрямованість її діяльності [9].

Р. Кричевський визначає лідера як члена групи, в характері і вчинках якого представлений найбільш повний набір групових цінностей, який володіє найбільшим впливом на інших членів групи, що виявляється у процесі міжособистісних відносин [10].

В. Ягоднікова вважає лідером члена групи, по відношенню до якого вона визнає перевагу в статусі та якому надає право приймати рішення у важливих ситуаціях; також це людина, яка впливає на членів групи завдяки своїм особистісним якостям [11].

За твердженням О. Єршова, лідер – це член групи з притаманними йому організаторськими здібностями, якому належить ключова роль у структурі міжособистісних взаємин у групі, який заохочує інших своїм прикладом діяти

найкращим чином всім разом для досягнення групових цілей [12]. На нашу думку, дане визначення найбільш повно враховує сутність лідера як особистості з психологічної точки зору.

З урахуванням наведених вище визначень лідера можемо сформулювати основні його ознаки як особистості з психологічної точки зору (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Психологічні ознаки особистості лідера у групі

Охарактеризуємо їх:

1) приналежність до групи – управляючи групою, лідер сам також залишається членом групи, він має постійно знаходитись «усередині» групи, а не «над» нею;

2) статус у групі – лідер завжди користується авторитетом у групі, його статус постійно високий; втрачаючи авторитет, він втрачає статус лідера;

3) збіг ціннісних орієнтацій – мають збігатися норми і ціннісні орієнтації лідера та групи; лідер має найбільш повно виражати та проявляти інтереси групи;

4) вплив лідера на групу – це управління групою у процесі досягнення групових цілей, вплив на поведінку і свідомість її членів;

5) джерело висунення лідера в групі – визначає, чиєю це було ініціативою.

Дослідження показало, що у працях науковців одночасно можна зустріти дві взаємопов'язані категорії: керівництво та лідерство. Окремі науковці вважають ці терміни синонімами. Їх характеризують як персоніфіковані форми контролю однієї особистості над іншими в межах певної соціальної групи, а також інтеграцію всіх механізмів та способів соціально-психологічного впливу на них з метою досягнення максимального ефекту управління цією групою [13, с. 94].

Психологічна енциклопедія О. Степанова також надає лідерству соціально-психологічного забарвлення та визначає його як феномен внутрішнього розвитку групи з характерними відносинами домінування і підпорядкування у ній [14, с. 186].

Н. Штанько характеризує лідерство як «один з процесів організації й управління малою соціальною групою» [2, с. 51].

Лідерство (англ. leadership) трактується у психологічному словнику як «становище, обов'язки, діяльність лідера; першість у чому-небудь, перевершеність в якійсь сфері» [14, с. 186].

В. Лукашевич визначає лідерство як мистецтво впливати на інших людей, щоб вони з доброї волі намагались досягнути цілей, які є не їх особистісними, а груповими (соціальними) [44, с. 223].

Н. Гончарук та І. Сурай у своїх дослідженнях розглядають поняття лідерства з двох позицій:

1) провідне становище особистості або соціальної групи, зумовлене ефективнішими результатами їхньої діяльності;

2) процес внутрішньої самоорганізації і самоврядування групи, обумовлені індивідуальною ініціативою їх членів [15, с. 7].

М. Черкашина називає наступні основні підходи трактування лідерства, які сприяють розкриттю його суті в сучасних умовах:

- 1) як різновид влади;
- 2) як управлінський статус;
- 3) як вплив на інших людей [16, с. 199].

Лідерство як влада більше притаманне опису політичних процесів (наприклад, коли мова йде про політичного лідера).

Лідерство як управлінський статус характеризує в основному формалізованого лідера в певній організації, її керівника, який маючи на це повноваження, організовує діяльність групи.

Лідерство як вплив на інших людей більше підходить для характеристики ватажка неформальної групи, який веде за групу собою для досягнення певної мети.

Порівняно із лідерством, категорія керівництва (менеджменту) з'явилася в наукових колах дещо пізніше і стала популярною відносно недавно. Наведемо визначення терміну «керівництво» у наукових працях окремих дослідників.

Г. Мінцберг визначив керівництво як комплекс управлінських дій по залученню до роботи підлеглих. Іншими словами, це соціальний вплив керівника (як безпосередній, так і опосередкований) на поведінку та положення підлеглих [17, с. 46].

У західній психології лідерство визначається як здатність впливати на інших заради досягнення певної мети [18, с. 181]. Тобто лідер веде групу людей до визначеної мети. Він здійснює це з використанням мотивації на інших людей.

І. Грищенко під лідерством розуміє «один із процесів організації малої соціальної групи та управління нею, який сприяє досягненню групової мети в оптимальний термін і з оптимальним ефектом, детермінований панівними в

суспільстві соціальними відносинами» [19, с. 117].

На відміну від лідерства, керівництво вважається офіційно регламентованим соціально організованим процесом. Проте у лідерства і керівництва є і спільна ознака – можливість та здатність розвивати та застосовувати владу, тобто впливати на поведінку інших людей чи на ситуацію [19, с. 117].

Таким чином, лідера можна визначити як особистість, здатну об'єднати людей заради досягнення мети, а лідерство – як здатність впливати на людей, у тому числі без формальних повноважень та статусу. Лідерство – це природний соціально-психологічний процес у групі, побудований на впливі особистого авторитету на поведінку членів групи.

Перші професійні спроби наукового осмислення теорії лідерства припадають на 40-60-і роки ХХ ст., коли активно почали розвиватися різні теорії, наукові школи та течії з питань лідерства. Спочатку виникли поведінкові теорії лідерства. Зокрема, науковці почали активно займатися дослідженням форм поведінки, які асоціювалися з ефективним лідерством (теорії на основі біхевіоризму).

При цьому висувалися різні припущення щодо чинників ефективного лідерства та тих якостей особистості, які призводять до того, що вона стає лідером (лідерських якостей). Зокрема, низка науковців, вивчаючи соціо-емоціональні, експресивні форми поведінки, пов'язані із проявом інтересу та турботливого ставлення до думок, почуттів і добробуту оточуючих, виокремила чинник «увага». Ще одним чинником стало «структурування» членів групи, установка стандартів у їх взаємодії [20, с. 54].

Цікавою також є поведінкова теорія лідерства під назвою «шлях-мета», яка має чітку направленість на виконання цілей групи. При цьому поява лідера в групі пояснюється, з одного боку, поведінкою індивіда, яка вирізняє його з-поміж інших, а з іншого – ситуацією, яка стала сприятливою в даний момент. У такій ситуації у лідера з'являється можливість впливати на інших членів групи двома способами:

1) роблячи акцент на взаємозв'язку між власними потребами окремого члена групи та цілями групи;

2) роз'яснюючи і полегшуючи шлях, який кожному члену групи потрібно обрати, щоб досягти задоволення не тільки власних потреб, але й цілей групи [20, с. 56]. Ця теорія стверджує, що поведінка, яка характеризується увагою лідера до інших членів групи, буде приносити сприятливі результати.

Відомими та розповсюдженими є також транзактні поведінкові теорії лідерства, які фокусуються на тому, як стиль і поведінка лідера взаємодіють із поведінкою інших членів групи. Лідери мають продемонструвати свою цінність іншим членам групи, показуючи свою обізнаність та прихильність груповим цінностям. Така компетентна поведінка дозволяє лідерам одержати згодом від групи «кредити оригінальності». Такі кредити дозволяють лідеру в межах наявної у нього довіри інших відхилитися від прийнятих групових норм поведінки, спрямовуватися у пошуку нових шляхів або одержувати прощення групи за незначні провини [19, с. 118].

Поведінковий підхід до пояснення феномену лідерства сприяв вивченню проблеми лідерства на початкових етапах його становлення. Але згодом науковці побачили у ньому істотний недолік, що полягав у абсолютизації якогось одного оптимального стилю лідерства, у той час як цей стиль почав бути різним залежно від конкретної ситуації. Тому на зміну поведінковим теоріям лідерства прийшли ситуаційні.

Найпершою ситуаційною теорією стала синтетична, у відповідності з якою лідерство розглядається як процес організації міжособистісних відносин у групі, а лідер – як суб'єкт управління цим процесом [20, с. 57]. Сутність лідерства при цьому зводиться до спільної групової діяльності малих груп. У центрі уваги ставиться не просто ситуація, а конкретні завдання групової діяльності, в яких певні члени групи можуть продемонструвати свою спроможність організувати групу для їх розв'язання. Такий лідер відрізняється від інших членів групи не наявністю особливих рис, а вищим рівнем впливу [5, с. 154].

Таким чином, лідерство – це природний процес у групі переважно соціально-психологічного характеру, що засновується на впливі особистого авторитету певного індивіда, іменованого лідером, на поведінку усіх інших членів групи [19, с. 118].

Переходячи до розгляду лідерських якостей особистості, можемо відзначити, що їх на сьогодні науковцями виділено досить багато. При цьому також ведуться активні суперечки з приводу того, які з них є найбільш важливими.

Зокрема, у розрізі західних дослідників Льюїс Гарет до найбільш важливих якостей лідера відносить:

- 1) встановлення пріоритетів;
- 2) уміння делегувати повноваження і відповідальність;
- 3) самопізнання і самооцінка;
- 4) здібності до організації і мотивації групової роботи;
- 5) аналітичне мислення;
- 6) переконання;
- 7) уміла робота з інформацією;
- 8) розподілу зусиль і часу [21].

А такі риси характеру, як ввічливість, тактовність, делікатність, культура спілкування, почуття міри, доброзичливість також дуже необхідні для «уміння поводитися в суспільстві».

Також потрібно уміти управляти своїми емоціями, стресами. Л. Гарет, являючись прихильником поведінкових теорій лідерства, також наголошує, що потрібно мати свій, але неодмінно цивілізований стиль поведінки та імідж лідера, який гарантує не тільки половину успіху, але і постійне задоволення від діяльності [21].

Своєю чергою, В. Леві у праці «Мистецтво бути собою» говорить про «генія комунікабельності» та основними його рисами визначає наступні:

- 1) високий інтерес до інших людей;
- 2) відсутність тривожності;

- 3) артистизм;
- 4) помірна агресивність (яка створює підтекст влади і сили),
- 5) адекватний зворотний зв'язок;
- 6) пластичність поведінки;
- 7) оптимізм;
- 8) відсутність упередженості;
- 9) симпатії до інших;
- 10) бачення у них хорошого та прийняття такими, якими вони є насправді;
- 11) уміння передбачати їх поведінку;
- 12) спостережливість та ін. [22].

За твердженням психолога Н. Обозова, для налагодження успішних комунікацій з оточуючими та виділення себе на їх фоні в якості лідера у особистості мають бути розвинені наступні якості: надійність комунікатора; зрозумілість його повідомлень; урахування зворотних зв'язків щодо того, наскільки правильно його зрозуміли [23].

І. Зубрицька-Макота і О. Коваль наголошують на важливості формування у лідерів якостей толерантності, комунікативної емпатії та здібності до самоуправління у спілкуванні [24].

А. Бодальов зазначає, що лідер має такі ж якості, як і більшість інших членів групи. Проте його дії якісно відрізняються від дій інших, і рівень його діяльності вищий за інших [7].

Н. Дикань та І. Борисенко до важливих лідерських якостей відносять здатності:

- 1) формувати ефективну команду;
- 2) прислуховуватися до думок і порад колег та підлеглих;
- 3) ухвалювати самостійні рішення;
- 4) залучати інших до реалізації рішень [25].

Так, О. Тихомирова поділяє лідерські якості на загальні та специфічні. До загальних належать ті, якими володіють як дійсні лідери, а й ті, хто хоче

ними стати [26]:

- 1) працездатність;
- 2) організованість;
- 3) компетентність;
- 4) наполегливість;
- 5) активність;
- 6) ініціативність;
- 7) самостійність;
- 8) самовладання;
- 9) товариськість;
- 10) спостережливість;
- 11) кмітливість.

Специфічні лідерські якості – це своєрідні індикатори суто реальних лідерських здібностей:

- 1) організаторська проникливість;
- 2) здатність до активного психологічного впливу; здатність до організаторської роботи, лідерської позиції, потреба в тому, щоб брати відповідальність на себе [26, с. 21-22].

I. Чередниченко та Н. Тельних вказують, що суттєві особистісні якості лідера, які значною мірою визначають успіх його діяльності, це:

- 1) уявлення лідера про себе самого;
- 2) потреби і мотиви, що впливають на поведінку;
- 3) система найважливіших переконань;
- 4) стиль ухвалення рішень;
- 5) стиль міжособистісних взаємин;
- 6) стійкість до стресу [27, с. 261].

Л. Столяренко поділяє лідерські якості на індивідуальні та групові. Індивідуальні при цьому не завжди можуть збігатися із загальногруповими. Але лідер, попри це, має демонструвати особисту щиру прихильність цілям групи, готовність іти на ризик заради їх досягнення. Крім того, перевагою

харизматичного лідера є підтримка діяльності групи (колективу) загалом та кожного члена з метою виявлення в кожній людині всього найкращого, що в ній є [28, с. 274].

Л. Лук'янова, І. Андрощук та О. Баніт класифікують всі якості лідера за критерієм управлінських функцій:

- 1) організаційна (постановка цілей, визначення завдань, планування роботи);
- 2) пошукова (пошук ресурсів, виявлення способів для досягнення результатів, створення мережі підтримки);
- 3) діяльнісна (досягнення результатів) [29, с. 97].

На сьогодні існує низка концепцій лідерства, які пояснюють, яким чином особистість стає лідером у групі. Найбільш значимі з них наведено в табл. 1.1.

Таблиця 1.1.

Наукові концепції лідерства (складено на основі [24])

Концепції	Характеристика
Атрибутивного лідерства	Спирається на теорію атрибуції. Згідно цієї теорії пояснюється причинно-наслідковий зв'язок між тим, що сталося, і тим, що люди вважають причиною того, що сталося. Атрибутивний підхід заснований на тому, що висновки особистості-лідера обумовлені реакцією лідера на поведінку підлеглих, так само як і на свою поведінку.
Харизматичного лідерства	Припускає, що є дві протилежні позиції формування іміджу лідера. Перша: заперечує будь-який вплив особистості лідера на організаційну ефективність його лідерської діяльності. Друга: веде до формування навколо лідера особливої лідерської харизми та спроби підлеглих приписати лідеру майже магичні, а в окремих випадках і божественні якості.
Реформаторського лідерства	Має багато спільного з харизматичним лідерством. Проте основною відмінністю є те, що лідер-реформатор мотивує підлеглих шляхом підвищення рівня їх свідомості в сприйнятті важливості і цінності поставленої мети, надання їм можливості поєднати свої особисті інтереси із загальною метою, створення атмосфери довіри та переконання підлеглих у необхідності саморозвитку.

Існує припущення, що лідер – це обов'язково керівник групи. Проте численні дослідження показують, що у більшості випадків це не одна і та сама

особа. Аналіз наукових публікацій показав, що не кожен керівник може бути лідером, і з іншого боку – не кожен лідер обов’язково функціонує на місті керівника.

Принципові відмінності між лідером і керівником узагальнені нами у табл. 1.2.

Таблиця 1.2.

Відмінності між поняттями «лідер» і «керівник» (узагальнено автором на основі [29; 30 та ін.]

Лідер	Керівник
Охоплює і керівника, і лідера, тому є більш ширшим поняттям	Обіймає відповідну посаду, керує людьми, не обов’язково володіє лідерськими якостями
Взаємодіє з групою на соціальних засадах без будь-якого примусу та підпорядкованості	Впливає на діяльність підлеглих через корпоративні відносини
Визнання відбувається, коли лідер довів свою компетенцію чи цінність для групи	Має владні позиції, не потребує визнання
Надає право всім разом і кожному окремо ухвалювати рішення	Здійснює управління на основі ухвалених ним рішень і контролює їх виконання
Лідер виникає стихійно	Керівника призначають
Неформальні аспекти взаємодії	Формальні аспекти взаємодії
Висування лідера залежить від настрою групи	Керівник стабільний на чолі групи
Очолує групу і веде за собою завдяки особистому авторитету, харизмі та іншим лідерським якостям	Стає на чолі організації через формалізацію відносин у ній

Отже, дослідження показало, що лідер – це не обов’язково керівник якоїсь організації, а людина, яка здатна впливати на дії та поведінку інших завдяки своєму авторитету, харизмі та іншим якостям, які істотно відрізняють його від інших членів групи у кращий бік, слугують прикладом до інших, викликають почуття поваги тощо.

1.2. Особливості формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку

Формування лідерських якостей виступає сьогодні одним із ключових

аспектів формування та розвитку особистості дитини, що впевнена у собі, уміло володіє комунікативними навичками та вміннями приймати зважені рішення і досягати бажаних результатів. Такі засади продиктовані сьогодні оновленим Базовим компонентом дошкільної освіти [31].

У передшкільному віці відбувається інтенсивний розвиток дитини, активно формуються особистісні якості, на які дитина буде спиратися в дорослому житті. Це відноситься також і до лідерських якостей, таких як дисциплінованість, самостійність, витримка, наполегливість, завзятість, рішучість і відповідальність. Ці якості допомагають дитині ще у передшкільному віці відповідати за свої вчинки і поведінку, дозволяють навчитися без сторонньої допомоги управляти своїм життям.

Науковці, вивчаючи питання лідерства, на протязі досить тривалого періоду намагаються визначити набір особистісних лідерських якостей в різних вікових періодах, в різних соціальних групах тощо. Зокрема, В. Іванова з посиланням на Є. Аркіна, вивчаючи взаємовідносини дітей в дитячому садку, вказував, що дитячі лідери іноді більшою мірою, ніж педагогічний персонал, задають тон життя дітей у дитячих садках. Авторитет лідера і сила його впливу часто перевершують вплив дорослих [32]. Вказаний дослідник основною лідерською якістю вважав ініціативність і наголошував, що дитина не тому стає лідером, що його любила маса, а маса любила його за те, що він став її лідером: сила лідера полягає в тому, що він «живить» дитячу активність і сам «харчується» нею.

Т. Сенько відзначає, що діти передшкільного віку з високою та середньою успішністю в індивідуальній пізнавальній діяльності, як правило, мають сприятливу позицію в групі – входять до категорії «лідери» або «особи, яким віддається перевага». Проте дослідник вказує і на те, що діти з високою успішністю в пізнавальній діяльності можуть потрапити також в категорію «неприйнятих». Статус цих дітей залежить і від особистісних якостей, і від поведінки, але багато в чому визначається цілями, завданнями спільної діяльності, її успішністю, ціннісними орієнтаціями групи. Тому в одних

випадках діти з високим рівнем інтелектуального розвитку користуватимуться симпатією і будуть популярними, а в інших – ні [33].

О. Смірнова й Є. Калягіна [34] відзначають, що в основі лідерства дошкільнят у більшій мірі лежить емоційне ставлення до однолітків, а не розвиток інтелекту, вольових якостей і організаторських здібностей, як це проявляється у дорослих. Діти стають лідерами на основі проявів чуйності, доброти, дружелюбності, взаємодопомозі, емоційності по відношенню до інших. Такі якості вказані дослідники пропонують формувати на основі ігрових, пізнавальних і комунікативних засобів.

Дослідники Н. Мельник та М. Мельник наголошують, що «умовою появи та формування високоінтелектуальних, з позитивною життєвою позицією особистостей є не лише спадкові чи набуті здібності людини, особливості характеру, але й, насамперед якісна освіта, яка базується на ефективних формах, методах та засобах організації педагогічного процесу в освітніх навчальних закладах, що забезпечують формування відкритої до суспільства, а отже комунікабельної та упевненої в собі особистості, починаючи з дошкільного дитинства» [35]. Також вони зазначають, що саме протягом перших десяти років життя відбувається формування дітей як майбутніх «суб'єктів життєдіяльності, здатних здійснювати власний вибір, приймати самостійні рішення, довіряти власному досвіду й можливостям, є одним з нагальних завдань сьогодення» [35, с. 4].

Проблему лідерських якостей дошкільників розкривають через низку споріднених із лідерством понять – статусність, впевненість у собі, самооцінка тощо.

Дослідження також показало, що вітчизняна наука має певні нароби щодо вивчення проблеми формування у дітей передшкільного віку так званої «соціальної впевненості» як якості особистості дитини, про що, зокрема, мова йде у дослідженнях І. Волкової [36]. Науковиця відзначає, що формування цієї впевненості досить ефективно відбувається під час ігрової діяльності в межах малих груп.

В. Іванова наголошує, що очевидним у дошкільній освіті є той факт, що під час комунікаційної взаємодії дітей один з одним існує диференційоване їх ставлення дітей один до одного, через що простежується статусна ієрархія. Чим вище статус дитини у міжособистісних відносинах всередині групи, тим сильніше її психологічний вплив на членів групи [32, с. 79].

Н. Мельник та М. Мельник також досліджують поняття «впевненості дитини у собі» у дошкільному віці [35].

Так, Великий тлумачний словник (В. Бусел) «впевненість у собі» визначає як віру в щось, відчуття впевненості у власних силах та оточенні; відчуття власних можливостей як адекватних тим завданням, які стоять перед людиною у житті, та тим, які вона перед собою ставить [37]. Така впевненість може проявлятися не тільки в цілому по особистості та постійно, але і в окремих видах діяльності, ставленні суб'єкта до дійсності.

А. Сіренко впевненість у собі трактує як: «інтегративне утворення особистості, що виявляється в позитивному ставленні до себе та реалізації власних бажань через співвіднесення своїх можливостей із бажаним результатом, в адекватній самооцінці під час виконання певної діяльності, в ініціативності та активній позиції до навколишнього світу» [38, с. 59].

Взаємозв'язок впевненості в собі та самооцінки індивіда доводив у своїх дослідженнях Є. Щербаков. Він наголошував, що людині властива невпевненість, якщо вона має неадекватну занижену самооцінку власних можливостей, для неї характерна навіюваність, нав'язливість думок, емоційна нестійкість [39].

У контексті того, що лідерські якості починають проявлятися через самооцінку, Л. Орбан-Лембрик вказує, що самооцінка є важливою складовою частиною «Я-образу», «Я-концепції», дозволяючи особистості оцінити саму себе, свої життєві можливості, ставлення інших до себе і свого місця серед них [40]. Фактично самооцінка є виявом суб'єктивної активності особистості та формує у неї впевненість у собі.

Якщо переносити вищенаведене на дитину, то можна відзначити, що її

впевненість у собі залежить від минулого досвіду, її вікових особливостей, емоційного клімату в сім'ї та оцінки дорослими її успіхів і невдач. З цього приводу О. Венгер у Програмі «Розвиток» наголошує, що «самооцінка дітьми власних учинків, умінь та інших якостей формується на основі оцінних суджень дорослих. Діти спершу просто повторюють думку дорослих про себе, а потім асимілюють її настільки, що вона стає їхньою власною оцінкою, зберігаючи у своїй основі першоджерело» [41, с.135].

Отже, погоджуємося з фахівцями Н. Мельник та М. Мельник: «лідерські якості залежать від виховних впливів, що сприяють, насамперед, набуттю дитиною віри в себе, формують адекватну самооцінку, оптимістичний погляд у майбутнє» [35, с. 6].

Розуміємо також, що у дошкільному віці лідерські якості здебільшого є неусвідомлюваними самою дитиною. Оскільки в цьому віці відбувається активний виховний процес, багато в чому результати залежать від оточення (батьки, вихователі, знайомі тощо). Тому важливим у цьому віці є підтримка, підбадьорення, похвала з боку дорослих. В дитину потрібно вірити, як вихователям, так і батькам.

Особливого значення у розвитку та формуванні лідерських якостей дітей передшкільного віку набуває також сімейне виховання. Воно визначає «систематичну цілеспрямовану дію на дитину дорослих членів сім'ї й родинного устрою. Головне та загальне завдання родинного виховання – підготовка дітей до життя в наявних соціальних умовах; засвоєння ними знань, умінь і навичок, необхідних для нормального формування особистості в умовах сім'ї» [42].

А як вірно стверджує А. Сіренко, продуктивність виховання залежить від готовності дитини до педагогічної дії, її активності, залучення до цього процесу батьків тощо [38, с. 27].

Виховання соціальної впевненості дошкільників у собі на основі концепції образу «Я», у т.ч. з формуванням у них якостей, що вважаються лідерськими, репрезентоване також у працях Н. Молостової [43].

Питання комфортної соціалізації дітей передшкільного віку з позиції групової взаємодії також стало об'єктом наукових праць Н. Мельник та М. Мельник [35, с. 17-21], А. Сіренко [38] та ін.

Таким чином, у ході дослідження визначено, що багато дослідників [35-46] єдині в тому, що лідерські якості у дошкільному віці можна розвинути різними видами пізнавальної діяльності, такими як: ігрова (сюжетно-рольові, рухливі, дидактичні, ігри-змагання на прогулянках), трудова, пізнавальна діяльності.

За рахунок гри у дітей можуть формуватися: організаторські здібності, відповідальність, успішність у пізнавальній діяльності, наполегливість, вміння домовлятися, бажання скрізь бути першим, вміння встановлювати правила гри.

Також позитивним впливом ігрової діяльності на формування лідерських якостей є те, що у грі можуть бути ситуації, які можуть швидко видозмінюватися після взаємодії суб'єкта з ними (подальше розгортання гри невідоме та залежить від того, як себе поведуть учасники гри), а також швидке пристосування дій та реакцій дітей до нових умов гри. Також ігри сприяють розумовому, фізичному і моральному розвитку дитини та забезпечують психологічне розвантаження після стресових ситуацій.

Загалом же, говорячи про дітей передшкільного віку, важливо розуміти, що ми формуємо у них не зовсім ті лідерські якості, які притаманні дорослим. Дітям у їх віці не потрібно бути умілими організаторами власного бізнесу чи вдало вести конкурентну боротьбу, ведучи за собою команду однодумців.

Навпаки, занадто сильна активність і наполегливість у дитячому віці, з одного боку, може дратувати та непокоїти дорослих, а з іншого – не приносити дитині бажаного соціального результату. Тому лідер у дитячому колективі – це дещо інше. Це дитина, яка має добрі результати навчально-виховного процесу, є прикладом для наслідування у цих результатах та різного роду вчинках, яку хвалять за постійні позитивні результати на обговорюють дорослі між собою.

Дитяча взаємодія між собою також може проявляти певні лідерські якості: організаторські нахили показати приклад іншій дитині, навчити її тому, що вміє сама; відповідальність, що проявляється у дотриманні режиму дитячого садка; успішність у пізнавальній діяльності; наполегливість у процесі виконання завдань на заняттях; уміння домовлятися з іншими; бажання всюди бути першим; вміння встановлювати правила гри тощо.

Рисами характеру, що сприяють формуванню дитини-лідера, можна вважати такі як: самостійність, допитливість, активність, рухливість, впевненість, рішучість, сміливість, емоційність, невдоволення своїми невдачами.

Таким чином, лідерські якості є фундаментом успіху дитини в її соціальному оточенні, тому їх формування важливе для організації освітнього процесу в ЗДО, що сприяє цілеспрямованого розвитку необхідних соціально значущих особистісних рис і якостей кожної дитини.

Висновки до розділу 1

Узагальнення теоретичних основ формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку дозволив сформулювати наступні висновки.

Категорії лідера та лідерства є одним із визначальних у психології особистості. З психологічної точки зору лідер – це авторитетна особа, якій група за певних обставин надає право приймати від імені всієї групи важливі рішення. Ці рішення мають відповідати інтересам групи та визначають напрям і характер її діяльності.

Основними психологічними ознаками лідера у групі є: приналежність до групи; статус у групі; збіг ціннісних орієнтацій; вплив лідера на групу; джерело висунення лідера у групі.

Лідерство визначається дослідниками як мистецтво впливати на інших людей, щоб вони з доброї волі намагались досягнути цілей, які є не їх особистісними, а груповими (соціальними).

На відміну від лідерства, керівництво вважається офіційно регламентованим соціально організованим процесом. Проте у лідерства і керівництва є і спільна ознака – можливість та здатність розвивати та застосовувати владу, тобто впливати на поведінку інших людей чи на ситуацію.

Існують дві основні групи підходів до трактування психології лідерства: поведінкові та ситуаційні. Перші з них характеризують лідерство з позиції поведінки лідера по відношенню до інших членів групи, його стратегії у вирішенні проблем групи тощо. Ситуаційні теорії визначають поведінку лідера у конкретних ситуаціях. У центрі уваги ставиться не просто ситуація, а конкретні завдання групової діяльності, в яких певні члени групи можуть продемонструвати свою спроможність організувати групу для їх розв'язання.

У роботі також було досліджено різноманітні погляди науковців на якість, яким має володіти лідер. Узагальнення результатів проведеного аналізу показало, що найбільш значимими для лідера якостями науковці називають: високий інтерес до інших людей; відсутність тривожності; артистизм; помірна агресивність (яка створює підтекст влади і сили); адекватний зворотний зв'язок; пластичність поведінки; оптимізм; відсутність упередженості; симпатії до інших; бачення у них хорошого та прийняття такими, якими вони є насправді; уміння передбачати їх поведінку; спостережливість та ін.

У передшкільному віці відбувається інтенсивний розвиток дитини, активно формуються особистісні якості, на які дитина буде спиратися в дорослому житті. Це відноситься також і до лідерських якостей, таких як дисциплінованість, самостійність, витримка, наполегливість, завзятість, рішучість і відповідальність. Ці якості допомагають дитині ще у передшкільному віці відповідати за свої вчинки і поведінку, дозволяють навчитися без сторонньої допомоги управляти своїм життям.

Як показав проведений аналіз досліджень, присвячених особливостям формування та розвитку лідерських якостей у дітей передшкільного віку, в основі цього процесу: високий рівень прояву ініціативи і старанності, високий

рівень розумового розвитку, організаторська активність в різних сферах групової життєдіяльності, успішність протікання спільної ігрової або конструктивної діяльності, здатність задовольняти комунікативну потребу ровесників, високий рівень розвитку моральних якостей особистості.

До основних виховних впливів формування лідерських якостей у дошкільному віці належить, насамперед, сімейне виховання; провідним також залишається виховний вплив вихователів, що потребує окремого наукового аналізу і становить перспективу подальших розвідок цього питання.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Аналіз державних програм та передового педагогічного досвіду з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку

Для визначення масштабів виховної роботи з формування лідерських якостей дітей передшкільного віку у закладах дошкільної освіти, які мають реалізовуватися в межах діючої нормативно-правової бази та чинних на сьогодні освітніх програм дошкільної освіти, рекомендованих МОН України, нами здійснено їх критичний аналіз.

Ст. 7 Закону «Про дошкільну освіту» наголошує, що одним із завдань дошкільної освіти є формування свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля, а також формування особистості дитини, її здібностей, набуття нею соціального досвіду тощо [47].

Досліджуючи зміст Базового компоненту дошкільної освіти, можна побачити, що певним чином формування лідерських якостей дітей передшкільного віку реалізується через зміст розділів «Дитина у соціумі» та «Гра дитини» інваріативного складника, а також у розділах «Особистість дитини. Спортивні ігри», «Дитина у соціумі. Соціально-фінансова грамотність» варіативного складника [31].

Зокрема, у напрямі «Дитина у соціумі» відзначається, що при формуванні соціально-громадянської компетентності мають формуватися: особистісні якості, пов'язані із проявом соціальних почуттів, готовність до посильної участі у соціальних подіях, що відбуваються в дитячих осередках, громаді, суспільстві та спрямовані на покращення суспільного життя. Саме за таких обставин у дітей починають активно проявлятися лідерські якості: ініціативність, бажання допомогти та вирішити певну проблему, дати слушну пораду, як краще зробити тощо. Формування даної компетентності також

сприяє формуванню навичок міжособистісної взаємодії, що також важливо для дитини-лідера [31].

Крім того, у даному розділі Базового компоненту зазначено, що за результатами сформованої соціально-громадянської компетентності у процесі емоційно-ціннісного ставлення дитина проявляє такі сформовані особистісні якості: самостійність, відповідальність, працелюбність, лідерство, людяність, спостережливість, справедливість, ініціативність, правдивість, креативність тощо у взаємодії з іншими людьми. Крім того, дитина розуміє переваги розв'язання конфліктів і суперечок мирним шляхом, уміє порозумітися і домовитися з іншими у конфліктних ситуаціях.

Розгляд програми «Впевнений старт» [48] показав, що у розділі «Комунікативна діяльність» передбачено формування низки лідерських якостей особистості, зокрема, комунікативних навичок та навичок взаємодії. «Головним навчальним змістом діяльності спілкування є розуміння іншої людини. Кінцевим результатом життєвих навичок у спілкуванні виступає адекватність дій (емоційних, мовленнєвих, поведінкових) різноманітним ситуаціям спілкування (в грі, в пізнавально-дослідній та інших видах діяльності, які забезпечують взаєморозуміння між учасниками комунікації)» [48].

Головними освітніми завданнями даного розділу в частині розвитку лідерських якостей дошкільників є [48]:

- *розвивати*: навички ефективної комунікації; інтерес до спілкування з іншими, до нових контактів; мотивацію до пізнання себе та інших;
- *навчати*: слухати іншу людину; узгоджувати свої дії з діями інших; урахувати їх інтереси; свідомо обирати партнерів для різних ситуацій взаємодії; уникати ситуацій непорозуміння, миритися, якщо це потрібно; будувати різні форми мовленнєвих висловлювань (запитання, зустрічне запитання, згода, уточнення, заперечення, запит, прохання, вимога, дозвіл, порада, відмова тощо); домовлятися; діяти в команді (у кожного учасника гри

– своя роль/функція); враховувати інтереси команди/групи; не конфліктувати, мирити друзів;

- *створювати умови (ситуації), в яких дитина*: спілкується за інтересами (наприклад, за видами діяльності – малювання, танці, спорт тощо); виявляє протиріччя (невідповідності), знаходить аргументи «за» і «проти», висуває версії можливого розгортання подій; набуває досвіду встановлення контактів (знайомство, самопрезентація);

- *заохочувати, зацікавлювати, надихати*: до діалогу з дотриманням елементарних норм ведення розмови; удосконалювати вміння слухати і розуміти співрозмовника, формулювати і ставити запитання, відповідати відповідно до почутого; підтримувати розмову та подальші контакти; до побудови конструктивних діалогів, полілогів між 2-4 дітьми, перемовин; поважати та враховувати думку іншого; доводити/обґрунтовувати власну думку.

Розділ «Особистісний розвиток» програми «Впевнений старт» доповнює вищенаведені освітні завдання наступними [48]: розвивати життєві навички прийняття рішень/вибору/розв'язання проблемних ситуацій; домовлятися про спільну роботу, розподіляти обв'язки; аналізувати наслідки своєї діяльності; бути готовим до взаємодії з дітьми/дорослими; прагнути бути частиною групи; уміти організувати гру, грати, діяти разом; презентувати власні і спільні досягнення.

Комплексна освітня програма «Дитина» [49] має два розділи, в яких передбачено формування лідерських якостей: «Дитина у соціумі» та «Гра дитини». У межах розділу «Дитина у соціумі» передбачено: ознайомлення дітей із взаєминами людей в суспільстві. У межах розділу «Гра дитини» відбувається формування навичок ініціативності, командної роботи, формується дух перемоги, успіху, оцінюються причини невдач, робляться висновки щодо можливостей покращення ігрових результатів.

Програма «Світ дитинства» [50] також містить окремі елементи формування лідерських якостей. Зокрема, освітній напрям «Дитина в соціумі»

містить питання розвитку соціально-комунікативної компетенції, а освітня лінія «Гра дитини» - формування особистості у грі.

Показниками розвитку соціально-комунікативної компетенції за цією програмою визначено: обізнаність з різними соціальними ролями людей, з морально-етичними нормами міжособистісних взаємин, уміння дотримуватись їх під час спілкування; елементарна здатність взаємодіяти з оточуючими людьми, узгоджувати свої дії та поведінку з іншими; усвідомлювати своє місце в соціальному середовищі; позитивно сприймати себе тощо.

Показниками розвитку ігрової компетенції є: самостійність у виборі видів ігор, розподіл сюжетно-рольових ролей та ігрових дій; володіння засобами рольової поведінки; максимально точне відтворення предметно-рольового середовища; демонстрація у грі соціальних навичок тощо.

Програма «Дитина в дошкільні роки» [51] також містить розділи «Дитина в соціумі», «Особистість дитини» та «Гра дитини». Їх зміст у напрямку розвитку лідерських якостей аналогічний змісту Базового компоненту дошкільної освіти [31].

Зокрема, у розділі «Особистість дитини» у варіативній частині «Розвиток духовного потенціалу» передбачено: виховувати доброзичливість у відносинах з людьми, дружні, товариські стосунки з однолітками; спонукати дітей висловлювати своє ставлення до вчинків ровесника, давати їм об'єктивну оцінку; справедливо обґрунтовувати свої вимоги, пропозиції; допомагати правильно оцінювати власні вчинки; учить дітей правильно ставити мету в спільних іграх, праці, художній діяльності та досягати її; додержуватись правил взаємовідносин, гуманної спрямованості; формувати організованість, дисциплінованість та самостійність у поведінці дитини, відносинах з іншими та спільній діяльності, відповідальність і наполегливість у досягненні цілей [51].

Розділ «Дитина в соціумі» передбачає: залучення дітей до різного роду ігрової діяльності на взаємини, самостійно придумувати та реалізовувати нові

сюжети ігор, учити врегульовувати ігрові відносини, аргументуючи свою позицію; мати позитивну самооцінку та розуміти свою громадську відповідальність у партнерських взаємовідносинах з однолітками [51].

Розділ «Гра дитини» передбачає: стимулювання дітей до створення самостійної ігрової обстановки; надання можливості проявляти творчість під час гри; дотримуватися рольових правил поведінки та етичного спілкування тощо.

Зміст компетентностей, що формуються іншими комплексними навчальними програмами («Я у світі» [52], «Соняшник» [53], «Українське дошкілля» [54] та ін.) є досить схожим до вищепроаналізованих програм, тому немає потреби повторювати його у межах даного дослідження.

Щодо аналізу передового практичного досвіду формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку, то він представлений багатьма методичними наробками, основний зміст яких представлено в табл. 2.1.

Таблиця 2.1.

Характеристика передового педагогічного досвіду з формування лідерських якостей дітей передшкільного віку

Автор	Методичні розробки та результати практичного досвіду
1	2
Н. ГАВРИШ (головний науковий співробітник лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання НАПН України, д-р пед. наук, професор) [55]	<u>Методичні рекомендації</u> : «Зручні та незалежні або як виховати лідера?!
Н. МЕЛЬНИК (к.п.н., доцент кафедри дошкільної освіти Педагогічного інституту, Київського університету імені Бориса Грінченка), М. МЕЛЬНИК (магістрантка) [35]	<u>Наукова публікація</u> : «Особливості формування лідерських якостей у дітей старшого дошкільного віку»
Р. КОЗИР (вихователь ДНЗ (ясла-садок) комбінованого типу № 145 «Дружна сімейка» Запорізької міської ради) [56]	<u>Методична розробка</u> : «Формування лідерських якостей у старших дошкільників в процесі ігрової діяльності»
В. ІВАНОВА (вихователь, м. Мукачево) [32]	<u>Наукова публікація</u> : «Проблема лідерства в колективі дітей дошкільного віку»
В. ІНОЗЕМЦЕВА (методист районного методичного кабінету відділу освіти, молоді та спорту Великобагачанської районної державної адміністрації Полтавської області) [57]	<u>Наукова публікація</u> : «Формування лідерських якостей у обдарованих дітей»

Продовження таблиці 2.1.

1	2
А. МІТЛОШ (вихователь-методист) [59]	<u>Наукова публікація</u> : Тренінг розвитку лідерських здібностей
А. ВОЙЦИХОВА (вихователь, Баштанська ЗОШ І-ІІІ ст. №1) [58]	<u>Програма спецкурсу</u> «Розвиток комунікативних та організаторських здібностей»
Н. СЕРГЄЄВА (вчитель-методист) [60]	<u>Методичні рекомендації</u> : «Формування лідерських якостей молодших школярів»
Т. СУХІНА (вихователь КДНЗ (ясла-садок) «Ромашка» № 27)	<u>Методична розробка</u> «Гра як засіб формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку»

Таким чином, аналіз освітніх дошкільних програм та передового педагогічного досвіду показав, що діагностика та формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку відбувається більш ефективно в ігровій формі. Саме під час гри дитина може оволодіти певними соціальними ролями, проявити навички комунікаційної взаємодії, продемонструвати уміння домовлятися та уникнення конфліктних ситуацій, висунути ініціативу щодо ходу та сюжету гри тощо.

Більшість дослідників схожі у своїх думках, що розвиток лідерських якостей добре відбувається саме під час сюжетно-рольових ігор. Крім того, під час спостереження за дітьми у грі можна продіагностувати поведінку дітей та визначити ступінь розвитку у них вказаних якостей. Тому в наступному підрозділі дослідження нами здійснена діагностика лідерських якостей дітей методом спостереження за їх поведінкою під час сюжетно-рольових ігор.

2.2. Дослідження практики формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку у КДНЗ №27 (ясла-садок) «Ромашка» комбінованого типу відділу освіти і науки Нікопольської міської ради

Практичне дослідження формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку здійснено в умовах КДНЗ №27 (ясла-садок) «Ромашка» комбінованого типу відділу освіти і науки Нікопольської міської ради.

Свою історію дитячий садок розпочав у 2013 році, коли КЗ «Дитячий будинок «Ромашка» було реорганізовано в Комунальний дошкільний навчальний заклад(ясла-садок) «Ромашка» № 27

Садок розрахований на 120 дітей. На сьогоднішній день функціонує 3 групи для дітей з особливими освітніми потребами, 2 інклюзивні групи (п'ятого, шостого-сьомого років життя) та група четвертого року життя. Режим роботи закладу 12 - годин.

Метою роботи колективу є надання рівності стартових можливостей для дітей із різним рівнем розвитку, освітніми та особливими потребами , який гарантує індивідуальний підхід до кожної дитини з використанням ефективних освітніх технологій.

Очолює колектив завідувача Свиридович Валентина Вікторівна.

В закладі створено гарні умови для всебічного розвитку та виховання дошкільнят: затишні та естетично оформлені сучасними меблями групові та спальні приміщення, створено предметно-розвивальне середовище, є чудова музична зала, яка естетично оформлена, оснащена сучасними технічними засобами. Створені всі необхідні умови для забезпечення оптимального рухового режиму: спортивна зала, плавальний басейн, спортивний та ігрові майданчики, обладнанні всім необхідним інвентарем. Увесь режим дитячого закладу – це певна система, в якій кожен фрагмент життя малят спрямований на зміцнення їх здоров'я.

Метою дослідження є складання діагностичного інструментарію з виявлення лідерських якостей у дітей передшкільного віку.

Відповідно, завданнями проведеного дослідження було сформовано наступні:

- обґрунтувати методичний інструментарій діагностики лідерських якостей дітей передшкільного віку;
- дослідити думку батьків щодо оцінки ними лідерських якостей своїх дітей;
- дослідити думку вихователів щодо оцінки ними лідерських якостей

вихованців;

- узагальнити результати проведеного дослідження та зробити відповідні висновки.

Для експерименту було відібрано 16 дітей старшої групи.

Отже, *методичний інструментарій* діагностики лідерських якостей дітей передшкільного віку виглядає наступним чином, як показано в таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Методичний інструментарій діагностики лідерських якостей у дітей передшкільного віку

Методи	Для чого використовується
Анкетування (опитування)	Для опитування батьків та вихователів, щоб визначити їх думку про сформованість лідерських якостей у дітей
Спостереження	Для створення різних ситуацій, в яких діти мають проявляти свої лідерські здібності.

Отже, нами передбачається використання методу анкетування для опитування батьків і вихователів, а також метод спостереження для спостереження за поведінкою дітей в різних ігрових ситуаціях.

Перед початком дослідження також було сформовано результати первинного опитування дітей та результати бесіди з батьками на основі розробленого авторського опитувальника (див. дод. Б).

Листки опитувальника були роздані батькам, а потім зібрані та оброблені.

За результатами відповідей батьків на основі оцінки ними лідерських якостей своїх дітей було отримано наступні результати (Додаток Е.1).

Для того, щоб вказані результати стали більш співставними, ми перевели їх у структуру та визначили відсоток віддання переваги кожному з варіантів відповідей (Додаток Е.2).

За результатами оцінки структури відповідей батьків щодо сформованості лідерських якостей їх дітей можна зробити наступні висновки.

При відповіді на питання «Як часто Ваша дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?» батьки зазначили, що 25% дітей проявляють активність у спілкуванні (першими починають розмову) майже постійно, 37,5% - час від часу, 18,8% - іноді та стільки ж ніколи. Тобто в основному більше половини дітей активні у спілкуванні.

Щодо активності допомоги по дому (питання «Як часто Ваша дитина проявляє активність у допомозі по дому?»), то ще більша частка дітей (31,3%) досить активні, 37,5% - час від часу. Тобто в основному близько 70% дітей активні у допомозі по дому. По дві дитини (по 12,5%) допомагають іноді та майже ніколи.

Наступним було питання: «Чи знайомиться Ваша дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?». Також діти виявилися зі слів батьків досить активними при знайомстві: 31,3% дітей завжди знайомляться першими, 37,5% роблять це час від часу, 18,8% - іноді, а 12,5% - майже ніколи. Тобто в основному рівень комунікабельності у дітей теж майже 70%.

Щодо проявів самостійності та дисциплінованості, то повністю самостійними можна вважати лише 18,8% дітей, а 43,8%, тобто майже половина, є достатньо самостійними та дисциплінованими, в основному прибирають за собою іграшки, посуд, ліжка тощо. Частка дітей, які роблять це іноді, становить 18,8%, та ніколи – теж 18,8%. Отже, в основному близько 60% дітей зі слів батьків є самостійними та дисциплінованими.

При дослідженні ознак витримки у дитини в різних життєвих ситуаціях визначено, що постійно витриманими можуть вважатися тільки 12,5% дітей, час від часу витриманими – 37,5%, іноді витриманими – 31,3% та невитриманими – 18,8%. Тобто в основному витриманими вважаються близько половини дітей.

Постійний інтерес до нової справи, на думку батьків, проявляють 31,3% дітей, час від часу – 43,8%, іноді – 18,8%, майже ніколи – 6,3%. Тобто практично 75% дітей в основному з інтересом беруться за нову справу.

Щодо ситуацій з виправленням помилок чи доопрацюванням

недороблених справ, то 37,5% дітей постійно це роблять після нагадування дорослого, 50% - час від часу, і по 6,3% - іноді та майже ніколи. Тобто в цілому близько 80% дітей можуть довести справу до кінця, якщо батьки їм про це нагадають.

Щодо оцінки самостійності у виконанні справ дітьми, то 31,3% дітей, на думку батьків, роблять це повністю самостійно (справи в межах вікових можливостей), також 31,3% - час від часу, 25,0% - іноді та 12,5% - ніколи. Отже близько 60% дітей є в основному самостійними.

Наступним було питання: «Чи любить Ваша дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?». Результати відповідей батьків виявилися наступними: комунікаційні навички, пов'язані із спілкуванням з батьками, розвинуті у 18,8% дітей постійно та у 43,8% час від часу. Разом це становить близько 60%. При цьому 25% дітей іноді розповідають своїм батькам про свої вчинки, а 12,5% - майже ніколи.

Щодо легкості входження дитини до нового дитячого колективу, то тільки 18,8% дітей роблять це з легкістю, 31,3% - в основному легко, 37,5% дітей входять у колектив зі певними складнощами комунікацій, і 12,5% - досить складно. Тобто в основному близько 70% дітей не мають проблем входження в новий колектив.

Схожі питання анкети, але із трансформацією на поведінку дитини у закладі дошкільної освіти були задані вихователям. Тобто ми попросили вихователя групи відповісти на питання анкети по кожному із 16 дітей досліджуваної групи.

Питання анкети наведені в додатку В, а результати відповідей по кількості і структурі – в дод. Е.3 та Е.4.

Результати опитування вихователів виявилися наступними.

При відповіді на питання «Як часто дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?» вихователі зазначили, що 12,5% дітей проявляють активність у спілкуванні (першими починають розмову) майже постійно, 43,8% - час від часу, 25%% - іноді та 18,8% ніколи. Тобто в

основному більше половини дітей активні у спілкуванні.

Щодо активності допомоги вихователю в межах закладу (питання «Як часто дитина проявляє активність у допомозі в межах закладу?»), то ще більша частка дітей (25%) досить активні, 43,8% - час від часу. Тобто в основному близько 70% дітей активні у допомозі дорослим. Три дитини (18,8%) допомагають іноді та 2 дитини (12,5%) майже ніколи не допомагають.

Наступним було питання: «Чи знайомиться дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?». Також діти виявилися зі слів вихователів досить активними при знайомстві: 31,3% дітей завжди знайомляться першими, 37,5% роблять це час від часу, 18,8% - іноді, а 12,5% - майже ніколи. Тобто в основному рівень комунікабельності у дітей теж майже 70%.

Щодо проявів самостійності та дисциплінованості, то повністю самостійними можна вважати лише двоє (12,5%) дітей, а 37,5%, тобто половина, є достатньо самостійними та дисциплінованими, в основному прибирають за собою іграшки, посуд, ліжка тощо. Частка дітей, які роблять це іноді, становить 31,3%, та ніколи – теж 18,8%.

При дослідженні ознак витримки у дитини в різних життєвих ситуаціях визначено, що постійно витриманими можуть вважатися тільки 12,5% дітей, час від часу витриманими – 31,3%, іноді витриманими – 31,3% та невитриманими – 25%. Тобто в основному витриманими вважаються трохи менше половини дітей (43,8%).

Постійний інтерес до нової справи, на думку вихователів, проявляють 25% дітей, час від часу – 50%, іноді – 18,8%, майже ніколи – теж 18,8%. Тобто 75% дітей в основному з інтересом беруться за нову справу.

Щодо ситуацій з виправленням помилок чи доопрацюванням недороблених справ, то 25% дітей постійно це роблять після нагадування дорослого, 50% - час від часу, 25% - іноді та 12,5% - майже ніколи. Тобто в цілому близько 75% дітей можуть довести справу до кінця, якщо вихователі їм про це нагадають.

Щодо оцінки самостійності у виконанні справ дітьми, то 25% дітей, на

думку вихователів, роблять це повністю самостійно (справи в межах вікових можливостей), також 31,3% - час від часу, 25,0% - іноді та 18,8% - ніколи. Отже близько 60% дітей є в основному самостійними.

Наступним було питання: «Чи любить дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?». Результати відповідей вихователів виявилися наступними: комунікаційні навички, пов'язані із спілкуванням з батьками, розвинуті у 18,8% дітей постійно та у 50% час від часу. Разом це становить близько 68,8%. При цьому 25% дітей іноді розповідають вихователям про свої вчинки, а 18,8% - майже ніколи.

Щодо легкості входження дитини до нового дитячого колективу та прийняття іншими дітьми, то тільки 12,5% дітей роблять це з легкістю, 31,3% - в основному легко, 31,3% дітей входять у колектив зі певними складнощами комунікацій, і 25% - досить складно. Тобто в основному тільки 43,8% дітей не мають проблем входження в новий колектив.

З наведених даних видно, що відповіді вихователя неістотно відрізняються від відповідей, проте в основному вони вказують на трохи гірші показники, що, з нашої точки зору, свідчить про більшу об'єктивність відповідей вихователів порівняно із батьківськими відповідями.

З метою узагальнення результатів анкетування нами було зведено результати відповідей батьків і вихователя воедино в частині того, які діти часто та час від часу проявляють у себе відповідні лідерські якості. Ми склали відсоткові значення перших двох колонок по кожній відповіді серед батьків та вихователя.

За результатами такого узагальнення нами побудовано табл. 2.4 та рис. 2.1. Отже, серед основних лідерських якостей у дітей досліджуваної групи комунікабельність розвинута на 59,4%, активність – на 71,9%, соціальна взаємодія – на 75,05%, дисциплінованість – на 62,55%, витривалість – на 46,9%, інтерес до справи – на 75,05%, доведення справ до кінця – на 81,25%, самостійність – на 59,45%, відкритість – на 67,7% та соціальне сприйняття – на 46,95%.

Таблиця 2.4.

Зведені результати анкетування батьків і вихователів щодо сформованості лідерських якостей дітей досліджуваної групи

Питання	Лідерська якість	Середній відсоток розвитку зі слів батьків	Середній відсоток розвитку зі слів вихователя	Усереднене значення даних батьків і вихователя
1. Як часто дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?	Комунікабельність	62,5	56,3	59,4
2. Як часто дитина проявляє активність у допомозі Вам в межах закладу?	Активність	75	68,8	71,9
3. Чи знайомиться дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?	Соціальна взаємодія	68,8	81,3	75,05
4. Чи проявляє дитина самостійність і дисциплінованість у прибиранні іграшок на місце, свого посуду, ліжка тощо?	Дисциплінованість	62,6	62,5	62,55
5. Чи помічали Ви ознаки витримки у дитини у різних ситуаціях, що виникали під час її перебування в закладі?	Витривалість	50	43,8	46,9
6. Як часто дитина береться за нові справи з інтересом та завзятістю?	Інтерес до справ	75,1	75	75,05
7. Чи виправляє дитина свої помилки чи недороблені справи, якщо Ви на них вкажете?	Доведення справ до кінця	87,5	75	81,25
8. Як часто дитина намагається робити доручені їй справи самостійно, без Вашої допомоги?	Самостійність	62,6	56,3	59,45
9. Чи любить дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?	Відкритість	62,6	68,8	65,7
10. Чи легко дитина входить у новий дитячий колектив, приймається іншими дітьми?	Соціальне сприйняття (імідж)	50,1	43,8	46,95

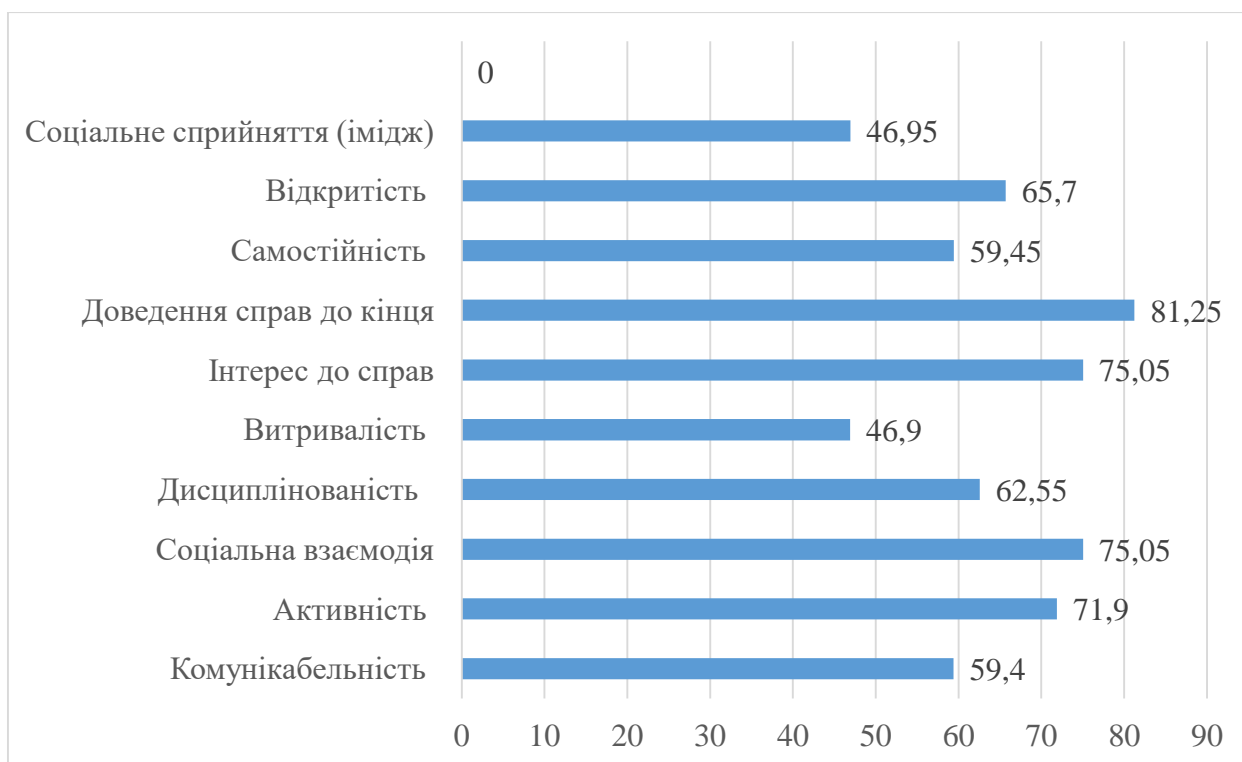

Рис. 2.1. Показники розвитку лідерських якостей у дітей досліджуваної групи

Отже, найбільш яскраво вираженими у дітей досліджуваної групи є наступні лідерські якості: доведення справ до кінця (представлені в основному у 81,25% дітей), інтерес до справ та соціальна взаємодія (відповідно по 75,05%), активність (71,9%).

Найменше у дітей розвинуті такі якості як витривалість (мають 46,9% дітей), соціальне сприйняття (імідж) (46,95%), самостійність (59,45%) та комунікабельність (59,4%).

Середній рівень розповсюдженості серед дітей групи мають такі якості як відкритість (65,7%), дисциплінованість (62,55%).

Таким чином, за результатами проведеного дослідження ми виявили, які саме лідерські якості переважають сьогодні у дітей передшкільного віку. В наступному розділі даного дослідження нами буде розроблено діагностичний інструментарій, який допоможе не тільки виявляти відповідні лідерські якості, але і розвивати їх у дітей за допомогою сюжетно-рольових ігор.

Висновки до розділу 2

У другому розділі даного дослідження нами здійснено вивчення нормативно-правового забезпечення, освітніх програм та передового педагогічного досвіду формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.

Ст. 7 Закону «Про дошкільну освіту» наголошує, що одним із завдань дошкільної освіти є формування свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля, а також формування особистості дитини, її здібностей, набуття нею соціального досвіду тощо.

Дослідження змісту Базового компоненту дошкільної освіти показало, що певним чином формування лідерських якостей дітей передшкільного віку реалізується через зміст розділів «Дитина у соціумі» та «Гра дитини» інваріативного складника, а також у розділах «Особистість дитини. Спортивні ігри», «Дитина у соціумі. Соціально-фінансова грамотність» варіативного складника.

Також нами було досліджено комплексні освітні програми для дошкільників («Впевнений старт», «Дитина», «Світ дитинства», «Дитина у дошкільні роки», «Я у світі», «Соняшник», «Українське дошкілля» та ін.). Вивчення їх змісту показало, що основними складовими розвитку лідерських здібностей є розділи, присвячені особистісному розвитку, місцю дитини у соціумі та ігровій діяльності.

Щодо аналізу передового практичного досвіду формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку, то він представлений багатьма методичними наробками.

Практичне дослідження формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку здійснено в умовах КДНЗ №27 (ясла-садок) «Ромашка» комбінованого типу відділу освіти і науки Нікопольської міської ради.

Метою дослідження було складання діагностичного інструментарію з виявлення лідерських якостей у дітей передшкільного віку.

Для експерименту було відібрано 16 дітей старшої групи.

Нами передбачалось використання методу анкетування для опитування батьків і вихователів, а також метод спостереження для спостереження за поведінкою дітей в різних ігрових ситуаціях.

Були розроблені авторські анкети окремо для батьків і вихователя, в яких питання були присвячені ключовим лідерським якостям особистості (з урахуванням вікових особливостей дитини): комунікабельність, активність, соціальна взаємодія, дисциплінованість, витривалість, інтерес до справ, доведення справ до кінця, самостійність, відкритість, соціальне сприйняття (імідж).

Отже, серед основних лідерських якостей у дітей досліджуваної групи комунікабельність розвинута на 59,4%, активність – на 71,9%, соціальна взаємодія – на 75,05%, дисциплінованість – на 62,55%, витривалість – на 46,9%, інтерес до справи – на 75,05%, доведення справ до кінця – на 81,25%, самостійність – на 59,45%, відкритість – на 67,7% та соціальне сприйняття – на 46,95%.

Тобто, найбільш яскраво вираженими у дітей досліджуваної групи є наступні лідерські якості: доведення справ до кінця (представлені в основному у 81,25% дітей), інтерес до справ та соціальна взаємодія (відповідно по 75,05%), активність (71,9%).

Найменше у дітей розвинуті такі якості як витривалість (мають 46,9% дітей), соціальне сприйняття (імідж) (46,95%), самостійність (59,45%) та комунікабельність (59,4%).

Середній рівень розповсюженості серед дітей групи мають такі якості як відкритість (65,7%), дисциплінованість (62,55%).

РОЗДІЛ 3

КОМПЛЕКС ДІАГНОСТИЧНИХ ЗАВДАНЬ З ФОРМУВАННЯ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У ДІТЕЙ ПЕРЕДШКІЛЬНОГО ВІКУ

3.1. Методичні рекомендації з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку

З урахуванням визначених нами у теоретичній частині особливостей формування лідерських якостей дітей передшкільного віку, погоджуємося з позицією більшості науковців, що ігрова діяльність допомагає ефективно розвивати лідерські навички у дітей.

Тому нами розроблено комплекс методичних рекомендацій, що містять сюжетно-рольові ігри, які допоможуть дітям досліджуваної групи підвищити рівень таких якостей.

Перш, ніж переходити до практичної реалізації методичних рекомендацій з покращення лідерських якостей дітей досліджуваної групи, доцільно визначитися з критеріями оцінки дієвості таких рекомендацій.

Перш за все, доцільним вважається ввести когнітивний критерій, який дозволить визначити ступінь усвідомлення дошкільником важливості бути активним, наполегливо іти до бажаного, проявляти комунікативні навички, розуміння того, що треба досягати поставленої мети, працювати в команді, не конфліктувати з іншими тощо.

По-друге, щоб оцінити, які у дитини шанси стати лідером, доцільно визначити, який у неї статус у групі сьогодні, тобто нами було також запропоновано статусний критерій.

По-третє, оскільки з психологічної точки зору лідер є вмотивованим на досягнення певної мети, наша задача була визначити ступінь мотивації дітей проявляти ініціативу, бажання скоріше починати новий вид занять чи нову гру, доводити справу до кінця, забезпечуючи бажаний результат, власним прикладом показувати значимість тієї справи, якою дитина займається. Тому

було також введено мотиваційний критерій.

По-четверте, дослідження освітніх програм показало важливість формування у лідера гуманістичних та моральних якостей, що обумовило додавання морального критерію до існуючого переліку.

По-п'яте, важливе значення для лідера має постійна активність, яка є рушійною силою групи, яка допомагає досягати цілей та вирішувати проблеми і завдання. Відповідно, до переліку критеріїв ми додали також діяльнісний.

Отже, щоб оцінити дієвість розроблених рекомендацій, нами було сформовано наступні критерії оцінки лідерських якостей дошкільників (табл. 3.1).

Таблиця 3.1.

Критерії формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку

Критерій	Показники та якості, які його характеризують	Методи дослідження
Когнітивний	Усвідомлення дошкільником важливості бути активним, наполегливо іти до бажаного, проявляти комунікативні навички, розуміння того, що треба досягати поставленої мети, працювати в команді, не конфліктувати з іншими тощо.	Бесіда, діалог
Статусний	Статус дитини в групі	Спостереження за поведінкою в групі
Мотиваційний	Уміння проявляти ініціативу у діалозі, а також бажання скорше починати гру, доведення іншим власним прикладом цікавості та бажаного результату	Спостереження під час гри
Моральний	Домінування гуманістичних та ціннісних установок під час ігрової діяльності	Спостереження під час гри
Діяльнісний	Активна взаємодія з учасниками гри, «творення сюжету гри»	Спостереження під час гри

Отже, за результатами контрольного зрізу дітей досліджуваної групи було отримано наступні результати (табл. 3.2, рис. 3.1). При цьому за результатами спостереження за дітьми нами було також з'ясовано, що одна частина дітей приймає активну участь у іграх, а інша – навпаки, робить це неохоче або соромиться взагалі. При цьому діти першої частини групи є більш

активними у всіх питаннях виховання і розвитку, другої – більш стримані у всьому.

Таблиця 3.2.

Результати констатувального етапу експерименту

Критерій	Рівні			Разом
	Високий	Достатній	Низький	
Когнітивний	4	5	7	16
Статусний	3	5	8	16
Мотиваційний	5	5	6	16
Моральний	5	5	6	16
Діяльнісний	4	6	8	16
Середнє значення по всім критеріям	4,2	5,2	7	X

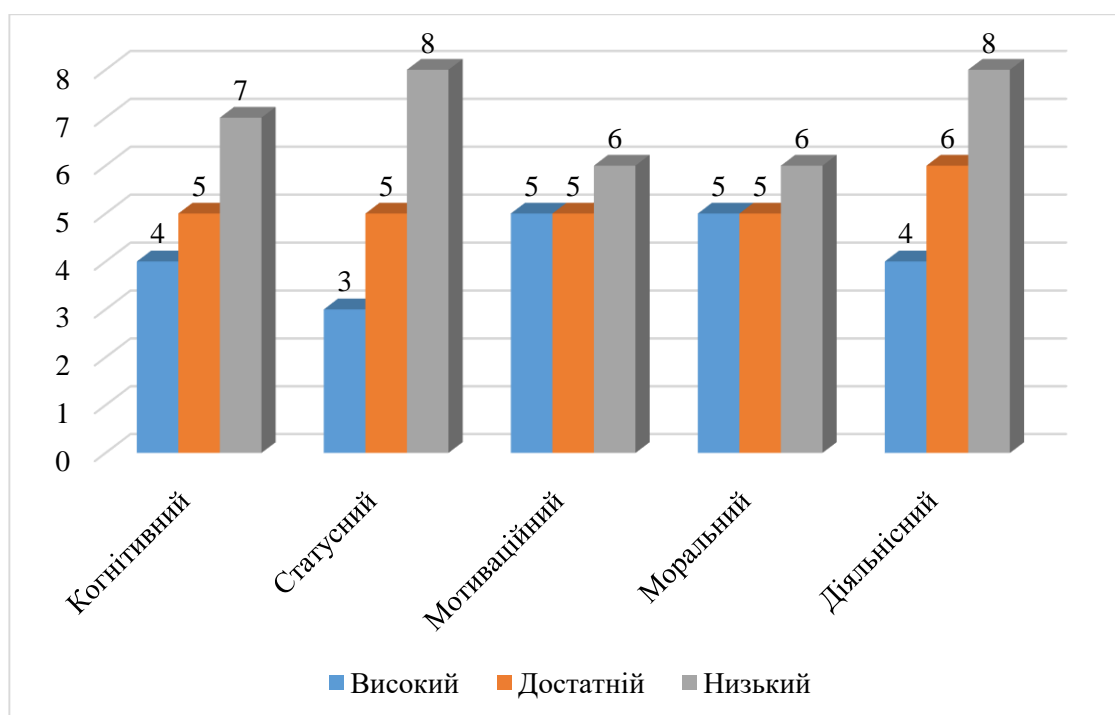

Рис. 3.1. Результати констатувального експерименту діагностики лідерських якостей дітей передшкільного віку

У той же час, було також відмічено, що поведінка більш сором'язливих дітей починала потроху активізовуватись після побачених успіхів більш активних (після того, як їх похвалили та вказали на їх достоїнства та досягнуті результати).

Під час спостереження за ігровою діяльністю дошкільнят було також відмічено, що велика частина часу у дітей йде не на саму гру, а на спори, які стосуються присудження переможця (по справедливості), або у кого скільки балів. Дошкільник в грі хоче бути нарівні зі своїми товаришами, а й бажає в той же час бути кращим, першим.

Також відмічено, що діти неохоче долучаються до ігор, де у них щось не виходить, оскільки це не дає підстави для відчуття успішності.

Для покращення формування лідерських якостей дітей передшкільного віку нами розроблено комплекс із сюжетно-рольових ігор.

Мета пропонованих методичних рекомендацій: формування та розвиток лідерських якостей дітей передшкільного віку з використанням сюжетно-рольових ігор.

Завдання:

- визначення напрямів роботи з батьками у напрямку формування лідерських якостей їх дітей;
- розробка комплексу виховних занять з використанням сюжетно-рольових ігор;
- розвиток у дітей навичок спілкування та прояву ігрової активності;
- формування адекватної самооцінки та оцінки дій інших;
- підвищення рівня самоконтролю та управління емоційним станом у процесі ігрової діяльності;
- розвиток мотиваційного чинника ігрової діяльності, ініціативності та активності у нових видах діяльності та досягненні більш високих результатів.

Оцінка дієвості розроблених методичних рекомендацій здійснювалась методом спостереження за діяльністю дітей під час їхньої ігрової діяльності.

Ми звернули увагу на те, що під час гри у дітей значна частина часу йде не на саму гру, а на різного роду перемовини та суперечки, хто всеж-таки стане заслуговує бути переможцем, хто скільки балів набрав, хто чесно грав, а хто – ні і т.д. Цей недолік заважав дітям зосередитися на головних результатах та на моральній стороні гри.

Також нами було відмічено, що діти під час гри дуже засмучуються, якщо їх результати виявляються гіршими, ніж у товаришів. Дошкільник хоче бути не тільки нарівні зі своїми товаришами, але і кращим, першим. Це можна вважати одним із яскравих чинників формування в дитині задатків лідера.

Проте варто також відмітити, що спостереження показали пасивність дітей до тих ігор, в яких вони заздалегідь відчують себе програвшими. Тому варто замислитися також над певними засобами мотивації таких дітей у таких ситуаціях.

Загалом же, ігри допомагають дитині відчути себе частиною колективу, весело провести час, проявити свою індивідуальність, винайти з них певні життєві уроки.

Зміст пропонованих методичних рекомендацій та оцінка їх дієвості наведені в наступному підрозділі даного дослідження.

3.2. Презентація змісту діагностичних завдань з формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку

Оскільки і дітей передшкільного віку ігрова діяльність є основною та найбільш цікавою для них, то формування лідерських якостей за допомогою сюжетно-рольових ігор є вдалою пропозицією. Правила гри діти сприймають без заперечень, на відміну від простого прохання вихователя чи іншого дорослого. Тому виконання дітьми правил гри формує волю, витримку, свідомих рух до перемоги. Також правила гри допомагають дисциплінувати колектив.

За результатами спостереження відмічено, що поведінка дітей у грі індивідуальна та багато в чому залежить від їх хоча і невеликого, але вже наявного життєвого досвіду. Діти закріплюють та розширюють свої уявлення про деякі події та способи поведінки, на практиці перевіряють їх дієвість. Крім того, у них розвивається спостережливість, кмітливість, аналітичні здібності.

Отже, під час гри розвиваються не тільки лідерські, але й інші

особистісні якості дитини, корисні для її соціалізації та комунікацій з оточуючими.

У процесі практичної діяльності нами було з'ясовано основні типи сюжетно-рольових ігор, які сприяють формуванню лідерських якостей дітей передшкільного віку (табл. 3.3).

Таблиця 3.3.

Типи сюжетно-рольових ігор, що сприяють формуванню лідерських якостей у дітей передшкільного віку

Типи ігор	Характеристика
Ігри на соціальні ролі	Дозволяють дитині вжитися в певний соціальний образ та дотримуватися його; проявити індивідуальність, творчість, особисті лідерські якості, отримати увагу групи.
Ігри на роботу в команді	Дають можливість виділитися з-поміж членів команди своїми інтелектуальними, творчими, комунікативними чи організаторськими здібностями, формуючи відповідне відношення до себе як до дитини, що показує результат.
Ігри на імпровізацію	Дозволяють розвинути особистісні презентативні навички, самореалізацію особистості, навички самостійного прийняття рішень.
Ігри на обмін досвідом	Дають можливість дитині використати власний набутий досвід з вирішення певних ігрових ситуацій, показати сформовані результати виходу із таких ситуацій, навчити інших тощо.
Ігри на комунікацію	Дозволяють розвинути комунікативні навички, що сприяє соціалізації та соціальній адаптації дитини в колективі.

Методичні розробки у розрізі усіх типів ігор представлені нами у додатках Д.1-Д.5.

Після проведеної роботи з формування лідерських якостей засобом сюжетно-рольової гри було проведено контрольне діагностування дітей досліджуваної групи (табл. 3.4).

Таблиця 3.4.

Результати контрольного етапу експерименту

Критерій	Рівні			Разом
	Високий	Достатній	Низький	
Когнітивний	6	6	4	16
Статусний	5	5	8	16
Мотиваційний	8	5	3	16
Моральний	7	5	4	16
Діяльнісний	7	5	4	16
Середнє значення по всім критеріям				16

Результати також наведено на рис. 3.2.

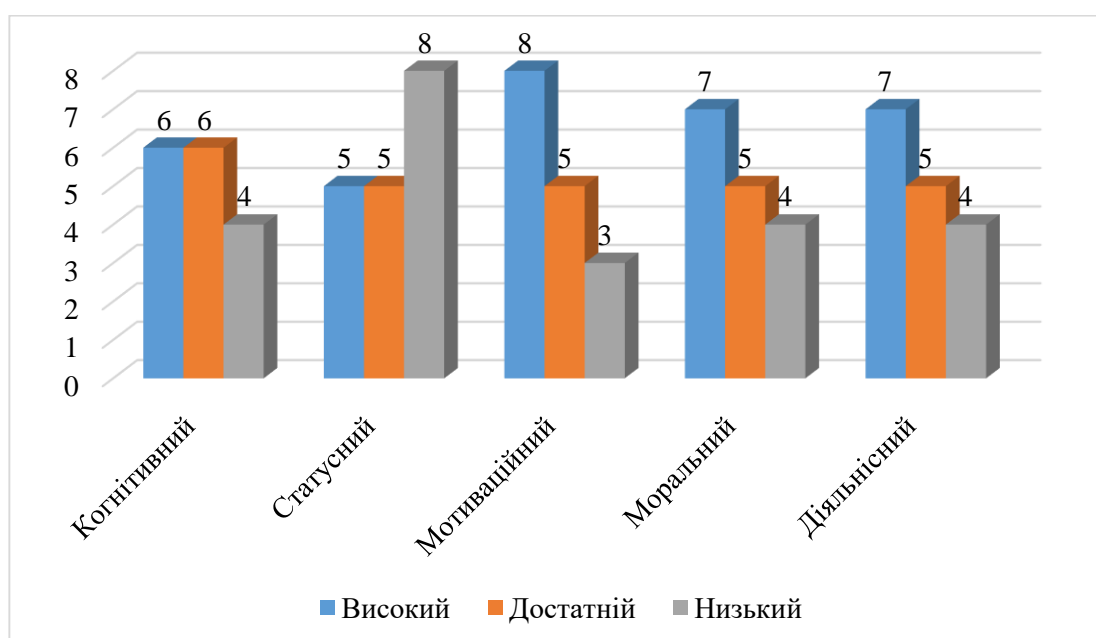

Рис. 3.2. Результати контрольного етапу експерименту

Отже, порівнюючи результати констатувального та контрольного експериментів отримуємо покращення показників у розрізі всіх сформованих для діагностики критеріїв, що також видно з рис. 3.3.

Ми бачимо, що істотно виріс високий рівень сформованості лідерських якостей у дітей досліджуваної групи та зменшився низький рівень, який переважав до експерименту. За результатами спостереження найбільшими лідерами виявилися наступні діти: Злата, Макар, Соломія, Валерія, Аріна, Дмитро.

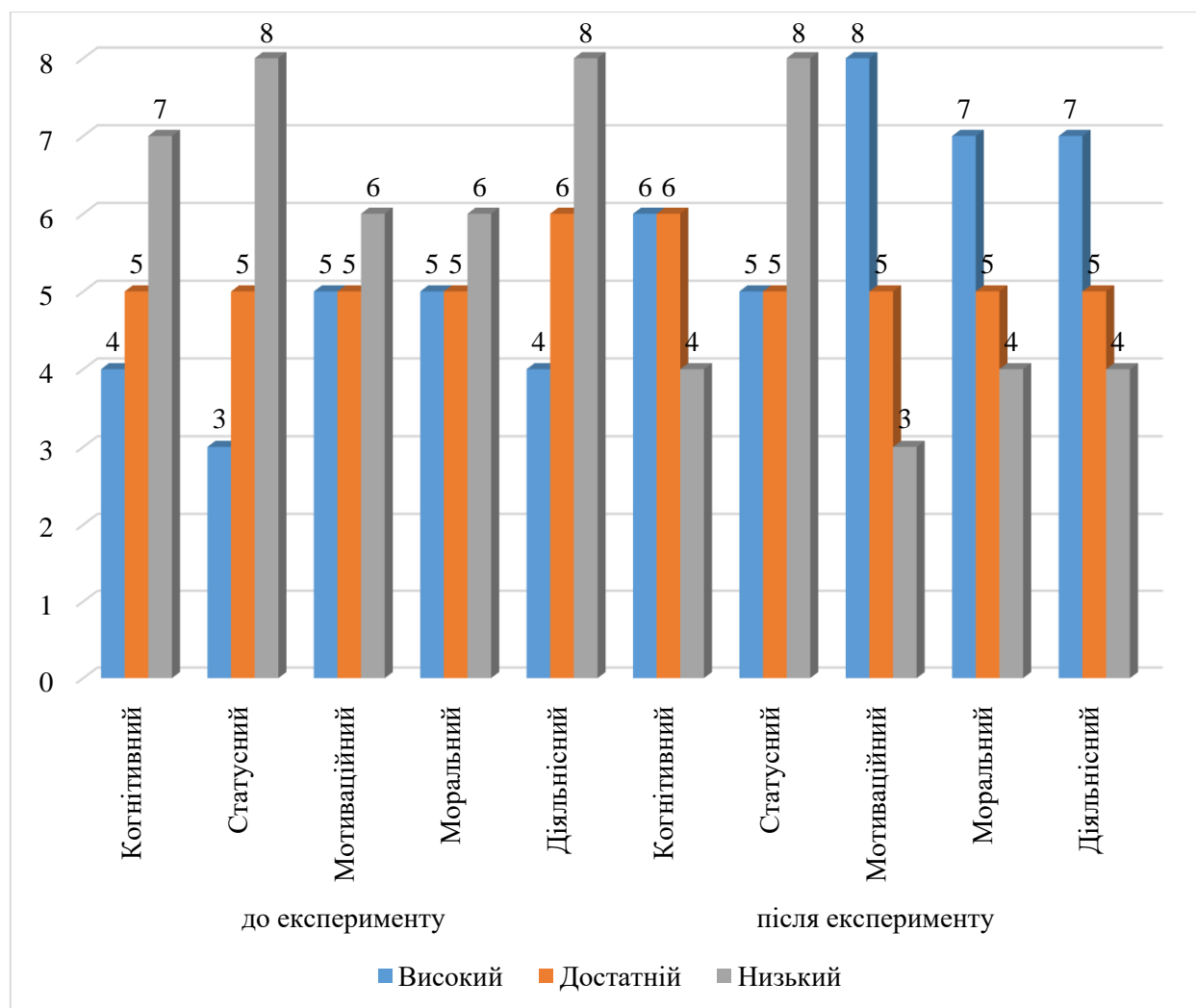

Рис. 3.3. Порівняння результатів до та після серії сюжетно-рольових ігор

Також після проведеної серії ігор на розвиток лідерських якостей нами було здійснене повторне опитування батьків та вихователя. Порівняння результатів наведено в табл. 3.5.

Отже, після проведення серії сюжетно-рольових ігор серед основних лідерських якостей у дітей досліджуваної групи комунікабельність розвинута на 62,3%, активність – на 77,6%, соціальна взаємодія – на 79,5%, дисциплінованість – на 68,4%, витривалість – на 57,2%, інтерес до справи – на 78,2%, доведення справ до кінця – на 84,6%, самостійність – на 66,7%, відкритість – на 71,2% та соціальне сприйняття – на 56,8%.

Результати репрезентовано на рис. 3.4.

Таблиця 3.5.

Порівняння результатів анкетування батьків і вихователів до та після серії сюжетно-рольових ігор

Питання	Лідерська якість	Усереднене значення до експерименту	Усереднене значення після експерименту	Відхилення (+,)
1. Як часто дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?	Комунікабельність	59,4	62,3	2,9
2. Як часто дитина проявляє активність у допомозі Вам в межах закладу?	Активність	71,9	77,6	5,7
3. Чи знайомиться дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?	Соціальна взаємодія	75,05	79,5	4,45
4. Чи проявляє дитина самостійність і дисциплінованість у прибиранні іграшок на місце, свого посуду, ліжка тощо?	Дисциплінованість	62,55	68,4	5,85
5. Чи помічали Ви ознаки витримки у дитини у різних ситуаціях, що виникали під час її перебування в закладі?	Витривалість	46,9	57,2	10,3
6. Як часто дитина береться за нові справи з інтересом та завзятістю?	Інтерес до справ	75,05	78,2	3,15
7. Чи виправляє дитина свої помилки чи недороблені справи, якщо Ви на них вкажете?	Доведення справ до кінця	81,25	84,6	3,35
8. Як часто дитина намагається робити доручені їй справи самостійно, без Вашої допомоги?	Самостійність	59,45	66,7	7,25
9. Чи любить дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?	Відкритість	65,7	71,2	5,5
10. Чи легко дитина входить у новий дитячий колектив, приймається іншими дітьми?	Соціальне сприйняття (імідж)	46,95	56,8	9,85

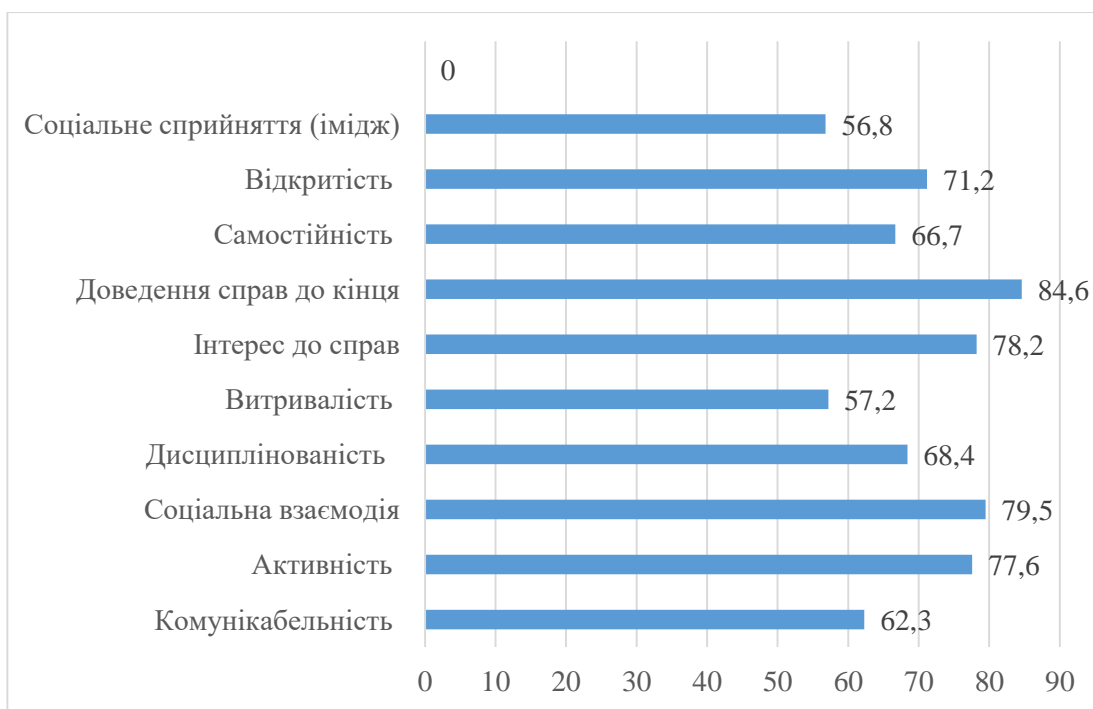

Рис. 3.4. Результати анкетування батьків і вихователя після експерименту

Порівняння результатів наведено на рис. 3.5.

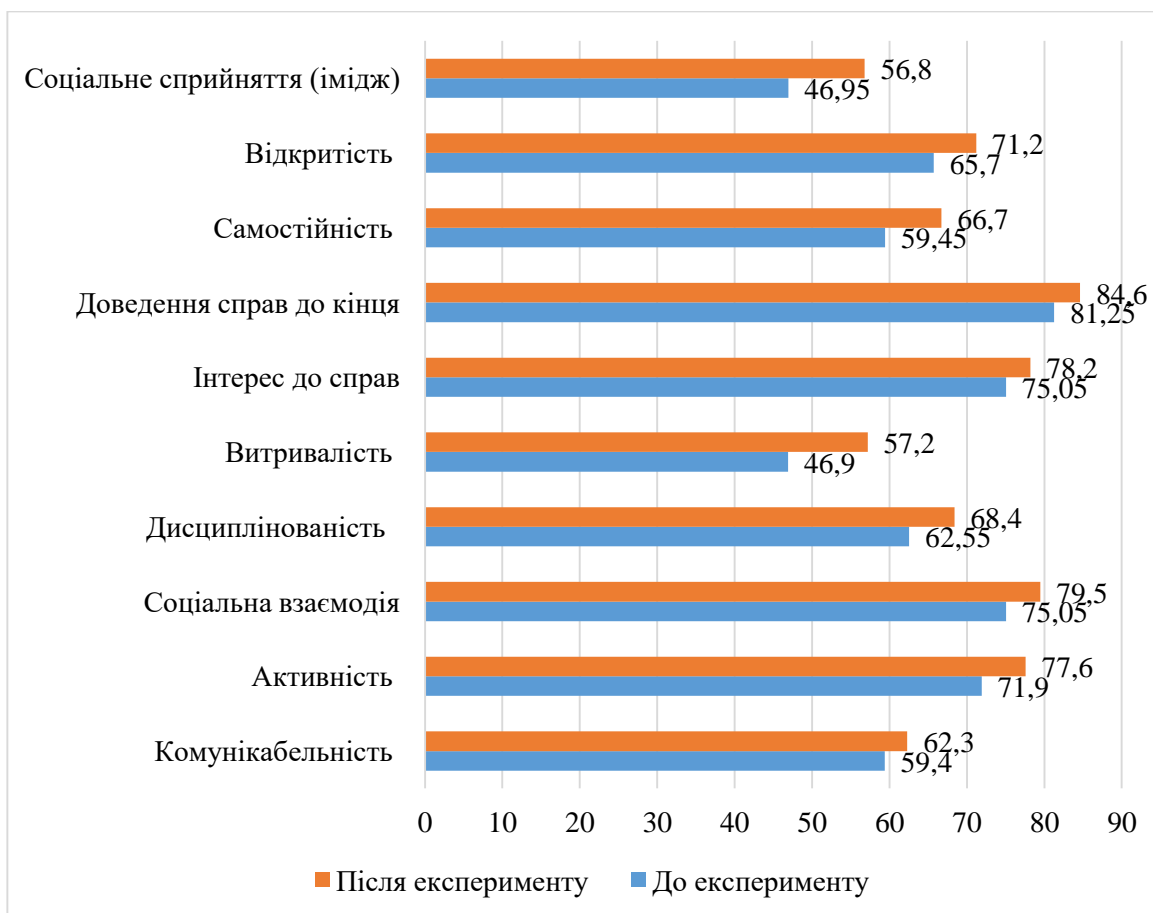

Рис. 3.5. Порівняння результатів до та після експерименту

Отже, абсолютно по всім лідерським якостям відбулося покращення результатів у дітей досліджуваної групи. Це свідчить про те, що розроблені методичні рекомендації можна вважати ефективними.

Висновки до розділу 3

У третьому розділі даного дослідження нами було запропоновано комплекс методичних рекомендацій із сюжетно-рольових ігор, що вормують лідерські якості дітей передшкільного віку.

Для визначення ефективності запропонованих рекомендацій нами було сформовано п'ять критеріїв: когнітивний, статусний, мотиваційний, моральний, діяльнісний.

Оцінка здійснювалась методом спостереження за ігровою діяльністю дітей досліджуваної групи.

За результатами контрольного зрізу дітей досліджуваної групи було отримано наступні результати. При цьому за результатами спостереження за дітьми нами було також з'ясовано, що одна частина дітей приймає активну участь у іграх, а інша – навпаки, робить це неохоче або соромиться взагалі. При цьому діти першої частини групи є більш активними у всіх питаннях виховання і розвитку, другої – більш стримані у всьому.

У той же час, було також відмічено, що поведінка більш сором'язливих дітей починала потроху автивізовуватись після побачених успіхів більш активних (після того, як їх похвалили та вказали на їх достоїнства та досягнуті результати).

Під час спостереження за ігровою діяльністю дошкільнят було також відмічено, що велика частина часу у дітей йде не на саму гру, а на спори, які стосуються присудження переможця (по справедливості), або у кого скільки балів. Дошкільник в грі хоче бути нарівні зі своїми товаришами, а й бажає в той же час бути кращим, першим.

Також відмічено, що діти неохоче долучаються до ігор, де у них щось не

виходить, оскільки це не дає підстави для відчуття успішності.

Комплекс запропонованих сюжетно-рольових ігор включав: ігри на соціальні ролі, на роботу в команді, на імпрровізацію, на обмін досвідом, на комунікацію.

Після проведеної роботи з формування лідерських якостей засобом сюжетно-рольової гри було проведено контрольне діагностування дітей досліджуваної групи, яке показало покращення результатів сформованості усіх критеріїв.

Також нами було проведене повторне опитування батьків і вихователя, яке також довело дієвість розроблених рекомендацій.

ВИСНОВКИ

Провівши порівняльний аналіз теоретичних основ формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку, сформувано наступні висновки.

Дефініції «лідер» та «лідерство» є одними із основоположних у психології особистості. Вивчення думок науковців щодо сутності цих понять показало, що з психологічної точки зору лідер – це авторитетна особа, якій група за певних обставин надає право приймати від імені всієї групи важливі рішення. Ці рішення мають відповідати інтересам групи та визначають напрям і характер її діяльності.

Також дослідження дозволило зробити висновок, що основними психологічними ознаками лідера у групі є: приналежність до групи; статус у групі; збіг ціннісних орієнтацій; вплив лідера на групу; джерело висунення лідера у групі.

Лідерство визначається дослідниками як мистецтво впливати на інших людей, щоб вони з доброї волі намагались досягнути цілей, які є не їх особистісними, а груповими (соціальними).

Поряд із поняттям «лідерство» дослідники використовують поняття «керівництво». На відміну від лідерства, керівництво вважається офіційно регламентованим соціально організованим процесом. Проте у лідерства і керівництва є і спільна ознака – можливість та здатність розвивати та застосовувати владу, тобто впливати на поведінку інших людей чи на ситуацію.

Крім того, дослідження показало, що існують дві основні групи підходів до трактування психології лідерства: поведінкові та ситуаційні. Перші з них характеризують лідерство з позиції поведінки лідера по відношенню до інших членів групи, його стратегії у вирішенні проблем групи тощо. Ситуаційні теорії визначають поведінку лідера у конкретних ситуаціях. У центрі уваги ставиться не просто ситуація, а конкретні завдання групової діяльності, в яких

певні члени групи можуть продемонструвати свою спроможність організувати групу для їх розв'язання.

У роботі також було досліджено різноманітні погляди науковців на якість, яким має володіти лідер. Узагальнення результатів проведеного аналізу показало, що найбільш значимими для лідера якостями науковці називають: високий інтерес до інших людей; відсутність тривожності; артистизм; помірна агресивність (яка створює підтекст влади і сили); адекватний зворотний зв'язок; пластичність поведінки; оптимізм; відсутність упередженості; симпатії до інших; бачення у них хорошого та прийняття такими, якими вони є насправді; уміння передбачати їх поведінку; спостережливість та ін.

Дослідження особливостей формування лідерських якостей було здійснено з позиції їх формування у дітей передшкільного віку. У цьому віці, як показало дослідження, відбувається інтенсивний розвиток дитини, активно формуються особистісні якості, на які дитина буде спиратися в дорослому житті. Це відноситься також і до лідерських якостей, таких як дисциплінованість, самостійність, витримка, наполегливість, завзятість, рішучість і відповідальність. Ці якості допомагають дитині ще у передшкільному віці відповідати за свої вчинки і поведінку, дозволяють навчитися без сторонньої допомоги управляти своїм життям.

Як показав проведений аналіз досліджень, присвячених особливостям формування та розвитку лідерських якостей у дітей передшкільного віку, в основі цього процесу: високий рівень прояву ініціативи і старанності, високий рівень розумового розвитку, організаторська активність в різних сферах групової життєдіяльності, успішність протікання спільної ігрової або конструктивної діяльності, здатність задовольняти комунікативну потребу ровесників, високий рівень розвитку моральних якостей особистості.

До основних виховних впливів формування лідерських якостей у дошкільному віці належить, насамперед, сімейне виховання; провідним також залишається виховний вплив вихователів, що потребує окремого наукового аналізу і становить перспективу подальших розвідок цього питання.

У другому розділі даного дослідження нами здійснено вивчення нормативно-правового забезпечення, освітніх програм та передового педагогічного досвіду формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку.

Зокрема, ст. 7 Закону «Про дошкільну освіту» наголошує, що одним із завдань дошкільної освіти є формування свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля, а також формування особистості дитини, її здібностей, набуття нею соціального досвіду тощо.

Дослідження змісту Базового компоненту дошкільної освіти показало, що певним чином формування лідерських якостей дітей передшкільного віку реалізується через зміст розділів «Дитина у соціумі» та «Гра дитини» інваріативного складника, а також у розділах «Особистість дитини. Спортивні ігри», «Дитина у соціумі. Соціально-фінансова грамотність» варіативного складника.

Також нами було досліджено комплексні освітні програми для дошкільників («Впевнений старт», «Дитина», «Світ дитинства», «Дитина у дошкільні роки», «Я у світі», «Соняшник», «Українське дошкілля» та ін.). Вивчення їх змісту показало, що основними складовими розвитку лідерських здібностей є розділи, присвячені особистісному розвитку, місцю дитини у соціумі та ігровій діяльності.

Щодо аналізу передового практичного досвіду формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку, то він представлений багатьма методичними наробками.

Практичне дослідження формування лідерських якостей у дітей передшкільного віку здійснено в умовах КДНЗ №27 (ясла-садок) «Ромашка» комбінованого типу відділу освіти і науки Нікопольської міської ради.

Метою дослідження було складання діагностичного інструментарію з виявлення лідерських якостей у дітей передшкільного віку.

Для експерименту було відібрано 16 дітей старшої групи.

Нами передбачалось використання методу анкетування для опитування

батьків і вихователів, а також метод спостереження для спостереження за поведінкою дітей в різних ігрових ситуаціях.

Були розроблені авторські анкети окремо для батьків і вихователя, в яких питання були присвячені ключовим лідерським якостям особистості (з урахуванням вікових особливостей дитини): комунікабельність, активність, соціальна взаємодія, дисциплінованість, витривалість, інтерес до справ, доведення справ до кінця, самостійність, відкритість, соціальне сприйняття (імідж).

Отже, серед основних лідерських якостей у дітей досліджуваної групи комунікабельність розвинута на 59,4%, активність – на 71,9%, соціальна взаємодія – на 75,05%, дисциплінованість – на 62,55%, витривалість – на 46,9%, інтерес до справи – на 75,05%, доведення справ до кінця – на 81,25%, самостійність – на 59,45%, відкритість – на 67,7% та соціальне сприйняття – на 46,95%.

Тобто, найбільш яскраво вираженими у дітей досліджуваної групи є наступні лідерські якості: доведення справ до кінця (представлені в основному у 81,25% дітей), інтерес до справ та соціальна взаємодія (відповідно по 75,05%), активність (71,9%).

Найменше у дітей розвинуті такі якості як витривалість (мають 46,9% дітей), соціальне сприйняття (імідж) (46,95%), самостійність (59,45%) та комунікабельність (59,4%).

Середній рівень розповсюдженості серед дітей групи мають такі якості як відкритість (65,7%), дисциплінованість (62,55%).

У третьому розділі даного дослідження нами було запропоновано комплекс методичних рекомендацій із сюжетно-рольових ігор, що вормують лідерські якості дітей передшкільного віку.

Для визначення ефективності запропонованих рекомендацій нами було сформовано п'ять критеріїв: когнітивний, статусний, мотиваційний, моральний, діяльнісний.

Оцінка здійснювалась методом спостереження за ігровою діяльністю

дітей досліджуваної групи.

За результатами контрольного зрізу дітей досліджуваної групи було отримано наступні результати. При цьому за результатами спостереження за дітьми нами було також з'ясовано, що одна частина дітей приймає активну участь у іграх, а інша – навпаки, робить це неохоче або соромиться взагалі. При цьому діти першої частини групи є більш активними у всіх питаннях виховання і розвитку, другої – більш стримані у всьому.

У той же час, було також відмічено, що поведінка більш сором'язливих дітей починала потроху активізовуватись після побачених успіхів більш активних (після того, як їх похвалили та вказали на їх достоїнства та досягнуті результати).

Під час спостереження за ігровою діяльністю дошкільнят було також відмічено, що велика частина часу у дітей йде не на саму гру, а на спори, які стосуються присудження переможця (по справедливості), або у кого скільки балів. Дошкільник в грі хоче бути нарівні зі своїми товаришами, а й бажає в той же час бути кращим, першим.

Також відмічено, що діти неохоче долучаються до ігор, де у них щось не виходить, оскільки це не дає підстави для відчуття успішності.

Комплекс запропонованих сюжетно-рольових ігор включав: ігри на соціальні ролі, на роботу в команді, на імпровізацію, на обмін досвідом, на комунікацію.

Після проведеної роботи з формування лідерських якостей засобом сюжетно-рольової гри було проведено контрольне діагностування дітей досліджуваної групи, яке показало покращення результатів сформованості усіх критеріїв.

Також нами було проведене повторне опитування батьків і вихователя, яке також довело дієвість розроблених рекомендацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Логунова М. М. Соціально-психологічні аспекти управлінської діяльності. Київ : Вид-во, 2006. 256 с.
2. Штанько Н. А. Лідерство як соціально-психологічний феномен. *Юридична психологія та педагогіка*. 2013. № 2. С. 50-61.
3. Новіков Б. В. Лідерство, стилі керівництва. Київ, 2004. С. 308-356.
4. Лукашевич В. В. Основы управления персоналом : учеб. пособ. Москва: КНОРУС, 2007. 232 с.
5. Корнєв М. Н., Коваленко А. Б. Соціальна психологія: підручник. Київ, 1995. 304 с.
6. Менегетти А. Психология лидера. Москва: ННБФ «Онтотпсихология», 2002. 208 с.
7. Бодалев А. А. Личность и общение. Москва: Международная педагогическая академия, 1995. 328 с.
8. Гармаш С. А., Гашутіна О. Е. Лідерські якості особистості керівника як запорука успіху. *Управління інноваційними проєктами та об'єктами інтелектуальної власності*. 2009. С. 37-44.
9. Вежевич Т. Е. Педагогические условия развития лидерских качеств учащихся : дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Улан-Удэ, 2001. 198 с.
10. Кричевский Р. Л. Психология лидерства. Москва: Статус. 2007. 542 с.
11. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Одесса: Піденноукраїнський державний педагогічний університет ім. К.Д.Ушинського, 2005. 190 с.
12. Ершов А. А. Лидер и авторитет. Ленинград, 1991. 102 с.
13. Парыгин Б. Д. Руководство и лидерство. Ленинград, 1973. 143 с.
14. Степанов О. М. Психологічна енциклопедія. Київ : Академвидав, 2006. 423 с.

15. Гончарук Н., Сурай І. Лідерство як якісна характеристика особистості чи інституції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 3. С. 5-13.
16. Черкашина М. В. Лідерство як провідне явище сучасного світового середовища. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2018. № 61. С. 197-203.
17. Минсберг Г. Действуй эффективно! Лучшая практика менеджмента. Санкт-Петербург: Питер, 2011. 288 с.
18. Дилтс Р., Диринг Э., Рассел Дж. Альфа-лидерство. Санкт-Петербург: ЕВРОЗНАК, 2004. 256 с.
19. Грищенко І. М. Лідерство як феномен управління групою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 10. С. 116-119.
20. Корсини Р., Ауербах А. Психологическая энциклопедия. 2-е изд. Санкт-Петербург: Питер, 2006. 1096 с.
21. Льюис Гарет. Менеджер – наставник. Стратегия раскрытия таланта и распространения знаний; пер. с англ. Минск: Амалфея, 1998. 283 с.
22. Леви В. Искусство быть собой. Москва: Знание, 1991. 256 с.
23. Обозов Н. Н. Психология менеджмента. Санкт-Петербург: МАПН, 1995. 134 с.
24. Зубрицька-Макота І. В., Коваль О. С. Формування комунікативних і лідерських якостей керівника. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2014. № 2. С.
25. Дикань Н. В., Борисенко І. І. Менеджмент. Київ, Україна: Знання, 2008. 389 с.
26. Тихомирова О. Виховання лідера. *Шкільний світ*. 2009. Вип. 8, С. 19-23.
27. Чередниченко И. П., Тельных Н. В. Психология управления. Ростов н/Д, Россия: Феникс, 2004, 608 с.
28. Столяренко Л. Д. Психология делового общения и управления. Ростов н/Д, Россия: Феникс, 2005, 416 с.

29. Лук'янова Л. Б., Андрощук І. М., Баніт О. В. Теоретичні і практичні аспекти розвитку лідерських якостей у топ-менеджменту у вітчизняній науці і практиці. *Вісник післядипломної освіти. Педагогічні науки*. 2019. Вип. 8(37). С. 89-108.

30. Кушнірюк В. К. Лідерство і керівництво як основні категорії менеджменту: тотожність чи відмінність. 2010. URL: http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68323.doc.htm

31. Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти). Наказ МОН України № 33 від 12.01.2021 р. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf

32. Іванова В. В. Проблема лідерства в колективі дітей дошкільного віку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Педагогіка, соціальна робота*. 2014. Вип. 32. С. 78-81.

33. Сенько Т. В. Зависимость положения дошкольников в группе сверстников от форм их личностного поведения. *Вопросы психологии*. 1991. №5. С.23-28.

34. Смирнова Е. О., Калягина Е. В. Отношение популярных и непопулярных дошкольников к сверстникам. *Вопросы психологии*. 1998. № 3. С.50-61.

35. Мельник Н. І., Мельник М. А. Особливості формування лідерських якостей у дітей старшого дошкільного віку. *Актуальні проблеми педагогіки, психології та професійної освіти*. 2018. № 1. С. 3-7.

36. Волкова И. В. Формирование социальной уверенности как качества становящейся личности посредством подвижных игр : дис. на соиск. учен. степ. кандидата педагогических наук: спец. 13.00.01 / Волкова Ирина Вячеславовна. Нижний Новгород, 2006. 261 с.

37. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.

38. Сиренко А. Е. Особенности формирования уверенности в себе у детей старшего дошкольного возраста. *Воспитание подрастающего поколения в современных социокультурных условиях : проблемы и перспективы развития* : материалы Международной научно–практической конференции (22-23 октября 2013г.). АСОУ, 2013. С. 153-158.

39. Щербаков Е. П. Уверенность как состояние, свойство и качество. В кн.: психология личности и деятельности спортсмена. Москва, 1981. 60 с.

40. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2005. 448 с.

41. Венгер А. Л. Программа «Развитие». Москва : Просвещение, 1992. 185 с.

42. Макаренко А. С. Книга для батьків. Київ : Рад. школа, 1980. 327 с.

43. Молостова Н. Ю. Формирование социальной уверенности как компонента образа «Я» у детей старшего дошкольного возраста : дис. на соиск. учен.степ. кандидата психологических наук : 19.00.07 / Молостова Наталья Юрьевна. Москва, 2004. 205 с.

44. Ємельянова М. Н. Погляд педагогів на розвиток лідерського потенціалу. *Управління дошкільним освітнім закладом*. 2009. № 7. С. 112-123.

45. Рожков М. И., Доценко, И. Использование игровых ситуаций для выявления лидеров в коллективе. *Воспитание школьников*. 1990. №1. С. 52.

46. Колтунова И. Р. Феномен лидерства в системе образования: теоретико-методологический анализ. Образование в период детства: XXI век. Екатеринбург, 2000. 234 с.

47. Про дошкільну освіту. Закон України № 2628-III від 11.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14#Text>.

48. Піроженко Т. О. Програма розвитку дітей старшого дошкільного віку «Впевнений старт». / Н. В. Гавриш, Т. О. Піроженко, О. Ю. Хартман, А. С. Шевчук, О. С. Рогозянський. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 104 с.

49. Огнев'юк В. О. Освітня програма для дітей від 2 до 7 років «Дитина». Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка. 2020. 304 с.

50. Богуш А. М. Комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів «Світ дитинства». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 201 с.

51. Крутій К. Л. Дитина в дошкільні роки : комплексна додаткова освітня програма. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2016. 160 с.

52. Кононко О. Л. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (нова редакція). У 2-х ч. Ч.ІІ. Від трьох до шести (семи) років. Київ: ТОВ МЦФЕР-Україна, 2019. 452 с.

53. Калуська Л. В. Комплексна програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку «Соняшник». Тернопіль: Мандрівець, 2017. 144 с.

54. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля» / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 264 с.

55. Гавриш Н. Зручні та незалежні або як виховати лідера? URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/1339-zruchn-chi-nezalejn-abo-yak-vihovati-ldera>

56. Козир Р. І. Формування лідерських якостей у старших дошкільників в процесі ігрової діяльності. Методична розробка. URL: <https://www.docdroid.net/1Hd41lb/dosvid-formuvannya-liderskix-yakostei-u-ditei-doskilnogo-viku-pdf#page=53>

57. Іноземцева В. Ю. Формування лідерських якостей у обдарованих дітей. *Освіта та розвиток обдарованої особистості*. 2017. № 7-8. С. 38-41.

58. Войцихова А. Виховуємо лідерів: Програма спецкурсу «Розвиток комунікативних та організаторських здібностей». *Психологічна газета*. 2006. 14 липня (62). С. 26-29.

59. Мітлош А. В. Тренінг розвитку лідерської обдарованості. *Обдарована дитина*. 2010. № 4. С. 33-39.

60. Сергеева Н. П. Формування лідерських якостей у молодших школярів. Всеосвіта. URL: <https://vseosvita.ua/library/formuvanna-liderskih-akostej-u-molodsih-skolariv-29342.html>

Додаток А

Список дітей передшкільного віку КДНЗ №27 (ясла-садок) «Ромашка» комбінованого типу відділу освіти і науки Нікопольської міської ради, що брали участь у дослідженні

№	ПІБ дитини	Дата нар-ня	Примітка
1.	Гордей	20.02.16	
2.	Аріна	16.03.16	Багатодітна родина
3.	Константин	18.12.15	
4.	Ярослав	28.04.16	Внутрішньопереміщені
5.	Платон	02.06.16	
6.	Соломія	25.06.16	
7.	Тімур	11.12.15	
8.	Софія	06.05.16	
9.	Гліб	17.05.16	
10.	Єліна	17.07.16	
11.	Валерія	07.09.15	
12.	Макар	08.10.15	
13.	Злата	02.03.16	
14.	Ніколь	26.09.15	АТО
15.	Поліна	06.10.15	
16.	Дмитро	23.03.16	

Додаток Б

Опитувальник для батьків щодо виявлення лідерських якостей їх дітей

(Джерело: складено самостійно)

Шановні батьки!

Прошу Вас відповісти на наступні питання стосовно поведінки Вашої дитини вдома та з оточуючими поза закладом дошкільної освіти, які допоможуть сформуванню уявлення про розвиток лідерських якостей Вашої дитини.

1. Як часто Ваша дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?
 - А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.

2. Як часто Ваша дитина проявляє активність у допомозі по дому?
 - А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.

3. Чи знайомиться Ваша дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?
 - А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.

4. Чи проявляє Ваша дитина самостійність і дисциплінованість у прибиранні іграшок на місце, свого посуду, ліжка тощо.
- А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
5. Чи помічали Ви ознаки витримки у Вашої дитини у різних життєвих ситуаціях?
- А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
6. Як часто Ваша дитина береться за нові справи з інтересом та завзятістю?
- А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
7. Чи виправляє Ваша дитина свої помилки чи недороблені справи, якщо Ви на них вкажете?
- А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
8. Як часто Ваша дитина намагається робити доручені їй справи самостійно, без Вашої допомоги?

- А) дуже часто, майже постійно;
- Б) час від часу;
- В) іноді;
- Г) майже ніколи.

9. Чи любить Ваша дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?

- А) дуже часто, майже постійно;
- Б) час від часу;
- В) іноді;
- Г) майже ніколи.

10. Чи легко Ваша дитина входить у новий дитячий колектив, приймається іншими дітьми?

- А) дуже легко і швидко;
- Б) легко, іноді з труднощами;
- В) частіше за все з труднощами;
- Г) важко.

Дякую Вам за відповіді!

Додаток В

Опитувальник для вихователів щодо виявлення лідерських якостей дітей
старшої групи

(Джерело: складено самостійно)

Шановний вихователі!

Прошу Вас відповісти на наступні питання стосовно поведінки кожної конкретної дитини в закладі дошкільної освіти, які допоможуть сформувавши уявлення про розвиток лідерських якостей даної дитини.

1. Як часто дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?
 - А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
2. Як часто дитина проявляє активність у допомозі вам в межах закладу?
 - А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
3. Чи знайомиться дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?
 - А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.

4. Чи проявляє дитина самостійність і дисциплінованість у прибиранні іграшок на місце, свого посуду, ліжка тощо.
- А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
5. Чи помічали Ви ознаки витримки у дитини у різних ситуаціях, що виникали під час її перебування в закладі?
- А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
6. Як часто дитина береться за нові справи з інтересом та завзятістю?
- А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
7. Чи виправляє дитина свої помилки чи недороблені справи, якщо Ви на них вкажете?
- А) дуже часто, майже постійно;
 - Б) час від часу;
 - В) іноді;
 - Г) майже ніколи.
8. Як часто дитина намагається робити доручені їй справи самостійно, без Вашої допомоги?

- А) дуже часто, майже постійно;
- Б) час від часу;
- В) іноді;
- Г) майже ніколи.

9. Чи любить дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?

- А) дуже часто, майже постійно;
- Б) час від часу;
- В) іноді;
- Г) майже ніколи.

10. Чи легко дитина приймається іншими дітьми?

- А) дуже легко і швидко;
- Б) легко, іноді з труднощами;
- В) частіше за все з труднощами;
- Г) важко.

Дякую Вам за відповіді!

Додаток Д.1

Ігри на соціальні ролі

(Джерело: <https://www.docdroid.net/1Hd41lb/dosvid-formuvannya-liderskix-yakostei-u-ditei-doskilnogo-viku-pdf>)

Гра «Посудина сліз».

Подивіться, у нас на шляху з'явилася якась посудина, та це ж «Посудина сліз». У житті бувають випадки, коли люди плачуть не тільки від горя і печалі, а й від радості.

Давайте зробимо маленьке диво: звільнимо посудину сумних сліз і наповнимо посудину «сльозами радості».

Вставайте ланцюжком, я буду наливати воду з посудини «сліз печалі», потім будемо передавати стаканчик зі сльозами, намагаючись не пролити ні краплі, і наповнимо посудину «сльозами радості».

Воду з посудини в склянку вихователь сам наливає, а діти передають один одному і посміхаються. Остання дитина переливає воду в яскраву посудину і повертає стаканчик по ланцюжку назад.

Вихователь: Ось посудина зі сльозами радості! Молодці, діти, що ви такі радісні і у вас гарний настрій.

Гра «Знайди собі друга».

Кожна дитина по черзі дістає те, що лежить в «Чарівному мішечку».

Це половинки кола. Потрібно скласти коло з двох половинок одного кольору, знайти собі пару.

Вихователь: Вашим парам треба буде виконати наступні завдання. Будьте уважні! Скажіть, а друзі діляться іграшками?

Відповіді дітей.

Вихователь: Вам потрібно виконати завдання: правильно і швидко зібрати розрізну картинку. Це завдання вам допоможе виконати вміння домовлятися, працювати разом, якщо треба, то поступатися.

Вихователь: Молодці! Я бачу, що ви дуже - дуже дружні.

Діти сідають на стільці.

Вихователь: Діти, є такий вислів: «Друзі не розлий вода».

Пояснення вихователя: Так кажуть про друзів, які завжди поруч, разом, готові прийти на допомогу і підтримати один одного.

А тепер давайте згадаємо з вами казки, в яких герої були друзями?

Діти: «Троє поросят», «Кіт, півень і лисиця», «Ріпка», «Рукавичка», «Бременські музиканти»

Вихователь: Діти, вам подобається коли світить сонечко? А ось і сонечко. Тільки чогось не вистачає у нашого сонечка? Правильно, промінчиків! Ось зараз ми з вами і прикрасимо наше сонце промінчиками — долоньками. Кожна пара домовляється між собою, у кого буде помаранчевий, а у кого жовтий промінчик. Домовтеся між собою, хто який промінчик вибере.

На столах заготовки долоньок з кольорового паперу — жовтого і помаранчевого кольору.

Діти приклеюють долоньки на сонячне коло.

Вихователь: Наскільки яскравіше стало в групі! Яке сонечко у нас вийшло?

Діти: Веселе, добре, яскраве, променисте, щасливе, гаряче, радісне.

Діти всі разом з сонечком стають в коло.

Вихователь: Ви молодці! Ви показали, як повинні поводитися справжні друзі. А як ви себе вели по відношенню один до одного?

Діти: Ми разом виконували завдання, вміли домовлятися між собою.

Вихователь: Ви розумні, добрі, дружні діти. Молодці! А тепер всі візьмемося за руки і посміхнемося один одному.

Всі разом скажемо: Ми друзі!

Дидактична гра «В якому вчинку живе добро».

Діти визначають вчинок і піднімають картку з хмаринкою або сонечком.

Вихователь: – Якщо я називаю поганий вчинок, ви піднімаєте картку з хмаринкою, якщо добрий – з сонечком.

- Допомогати другові в біді
- Когось образити
- Захистити слабкого
- Когось обдурити
- Ділитись тим, що маєш
- Не слухатися старших
- Вихвалитися перед кимось
- Радіти з чужої біди
- Співчувати, якщо з кимось сталося нещастя
- Дразнитись
- Ображатись через дрібниці
- Пробачати і просити пробачення, якщо когось образив
- Поважати інших
- Ви справились із цим завданням. Ще одна пелюстка з'явилась на квітці.

Додаток Д.2
Ігри на роботу в команді

(Джерело: <https://www.docdroid.net/1Hd41lb/dosvid-formuvannya-liderskix-yakostei-u-ditei-doskilnogo-viku-pdf>)

Гра «Встаньте всі, хто...».

Мета: розвиток уваги, спостережливості; продовження групового знайомства.

Ведучий дає завдання: «Встаньте всі, хто...» - любить бігати, радіє гарній погоді, має молодшу сестру, любить дарувати квіти, у кого в одязі є жовтий колір, рожевий, синій; у кого гарний настрій тощо. При бажанні роль ведучого можуть виконувати діти.

Обговорення.

Вихователь: Зараз ми подивимося, хто у нас в групі виявився найуважнішим. Хто з дітей запам'ятав, хто у нас в групі любить солодке? У кого є молодша сестра? (тощо)

Відповіді дітей.

Пластичний етюд «Сонечко».

Вихователь: Від ласкавих імен стало тепло, як від сонечка. Давайте ми всі спробуємо перетворитися в сонечко й зігріємо один одного.

Щодня сходить Сонце, щоб обігріти всю землю. Всі раді Сонечку! Але поки що воно спить. Ніч закінчується. Сторож-Місяць пішов відпочивати й постукав до Сонечка, щоб воно прокидалося.

А Сонечко солодко спить. Почуло, що у двері постукали. Відкрило свої очі, а на вулиці темно. Не хочеться вставати. Сонечко позіхнуло й знову закрило свої оченята. Але час не чекає. Треба будити Землю. Сонечко потягнулося й підвелось з ліжка.

Умило очі, ротик, щічки. Взяло гребінець і розчесало своє золоте волосся-проміннячко. Промінці яскраво засяяли. Сонечко поправило свій одяг і вийшло на небо. Вдихнуло свіже повітря й посміхнулося всім.

Додаток Д.3
Ігри на імпровізацію

(Джерело: <https://www.docdroid.net/1Hd41lb/dosvid-formuvannya-liderskix-yakostei-u-ditei-doskilnogo-viku-pdf>)

Етюд «Ось він який!»

Мета: тренування й розвиток виразності жесту.

Дитина має без слів розповісти про розміри й форму добре відомих їй предметів. Вона відтворює виразні жести, які характеризують предмет:

маленький, великий, загострений,
великий, круглий, дрібний,
чотирикутний, довгий, короткий.

Вправа «Настрій».

Діти сидять півколом. Діти по черзі виходять і жестами, мімікою показують свій настрій.

Діти відгадують настрій дитини.

(Якщо дитина зобразила сумний настрій, то його настрій поміщають в «мішок смутку»).

Додаток Д.4

Ігри на обмін досвідом

(Джерело: <https://www.docdroid.net/1Hd41lb/dosvid-formuvannya-liderskix-yakostei-u-ditei-doskilnogo-viku-pdf>)

Вправа «Як ти почуваєшся?»

Мета: розвиток уважності, вміння відчувати настрій іншого.

Вправа виконується по колу. Кожна дитина уважно дивиться на свого сусіда ліворуч і намагається здогадатися, як той себе почуває, потім розповідає про це. Дитина, стан якої описується, слухає й потім погоджується зі сказаним або не погоджується, доповнює.

Вправа «Опиши друга»

Мета: розвиток уважності й уміння описувати побачене.

Вправа виконується в парах (одночасно всіма учасниками). Діти стоять спиною один до одного й по черзі описують зачіску, одяг і обличчя свого партнера. Потім опис порівнюється з оригіналом і робиться висновок про те, наскільки дитина була точна.

Пара:Поля-Маша

Поля:Це Маша. У неї світле волосся, зібране в хвостик. Маша одягнена в рожеву кофтинку з блискучим малюнком та сіреньку спідничку. У Маші гарний настрій.

Маша: Це Поля. У неї світле довге волосся. Сьогодні у Полі зачіска-колосок. Поля одягнена в білу кофтинку та синій сарафан. Поля- красива дівчинка, у неї гарна посмішка.

Гра «Що змінилося?»

Мета: розвиток уважності й спостережливості, необхідних для ефективного спілкування.

Хід гри

Кожна дитина по черзі стає ведучим. Ведучий виходить з кімнати. За цей час у групі щось змінюється в одязі, зачісці дітей, хтось може пересісти на інше місце (але не більше двох-трьох змін). Всі зроблені зміни повинні бути видимі. Завдання ведучого, правильно назвати зміни, що відбулися.

Додаток Д.5

Ігри на комунікацію

(Джерело: <https://www.docdroid.net/1Hd41lb/dosvid-formuvannya-liderskix-yakostei-u-ditei-doskilnogo-viku-pdf>)

Вправа «Давайте познайомимся».

Вправа проводиться в колі. Кожний учасник називає своє ім'я (якщо хоче, то щось розповідає про себе, про своє ім'я).

Вправа «Давайте привітаємося».

Вправа продовжує знайомство, створює психологічно невимушену атмосферу. На початку вправи говоримо про різні способи вітання, реально існуючі й жартівливі.

Вихователь: Діти, подумайте, як можна привітатися?

Діти: Можна сказати «доброго дня», «здрастуйте», «привіт».

Дітям пропонується привітатися плечем, спиною, рукою, носом, щокою, запропонувати свій власний незвичайний спосіб вітання для сьогоднішнього заняття й так привітатися.

Гра «Знайди друга»

Завдання дітей: знайти другу половинку і з тим, у кого вона знаходиться, утворити пару. Коли пари сформовані, діти приступають до привітання:

Здрастуй друг! (Вітаються за руку)

Як ти тут? (Поплескують один одного по плечу)

Де ти був? (Смикають один одного за вушко)

Я нудьгував! (Складають руки на грудях в області серця)

Ти прийшов! (Розводять руки в сторону)

Добре! (Обіймаються)

Вправа «Валіза»

Мета: розвиток навичок спілкування.

Уявіть, що в центрі нашого кола стоїть валіза, яку ми збираємо в дорогу. Тільки в нашу незвичайну валізу ми по черзі будемо «класти» те, що хочемо побажати кожному з нас. Наприклад, я кладу в нашу валізу посмішку, гарний настрій, здоров'я (радість, любов, дружбу)

Додаток Е.1

Кількісні результати відповідей батьків щодо сформованості лідерських якостей їх дітей за результатами анкетування

Питання	Відповіді (кількість)			
	дуже часто, майже постійно	час від часу	іноді	майже ніколи
1. Як часто Ваша дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?	4	6	3	3
2. Як часто Ваша дитина проявляє активність у допомозі по дому?	5	7	2	2
3. Чи знайомиться Ваша дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?	5	6	3	2
4. Чи проявляє Ваша дитина самостійність і дисциплінованість у прибиранні іграшок на місце, свого посуду, ліжка тощо?	3	7	3	3
5. Чи помічали Ви ознаки витримки у Вашої дитини у різних життєвих ситуаціях?	2	6	5	3
6. Як часто Ваша дитина береться за нові справи з інтересом та завзятістю?	5	7	3	1
7. Чи виправляє Ваша дитина свої помилки чи недороблені справи, якщо Ви на них вкажете?	6	8	1	1
8. Як часто Ваша дитина намагається робити доручені їй справи самостійно, без Вашої допомоги?	5	5	4	2
9. Чи любить Ваша дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?	3	7	4	2
10. Чи легко Ваша дитина входить у новий дитячий колектив, приймається іншими дітьми?	3	5	6	2

Додаток Е.2

Структура відповідей батьків щодо сформованості лідерських якостей їх дітей за результатами анкетування

Питання	Відповіді (%)			
	дуже часто, майже постійно	час від часу	іноді	майже ніколи
1. Як часто Ваша дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?	25,0	37,5	18,8	18,8
2. Як часто Ваша дитина проявляє активність у допомозі по дому?	31,3	43,7	12,5	12,5
3. Чи знайомиться Ваша дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?	31,3	37,5	18,8	12,5
4. Чи проявляє Ваша дитина самостійність і дисциплінованість у прибиранні іграшок на місце, свого посуду, ліжка тощо?	18,8	43,8	18,8	18,8
5. Чи помічали Ви ознаки витримки у Вашої дитини у різних життєвих ситуаціях?	12,5	37,5	31,3	18,8
6. Як часто Ваша дитина береться за нові справи з інтересом та завзятістю?	31,3	43,8	18,8	6,3
7. Чи виправляє Ваша дитина свої помилки чи недороблені справи, якщо Ви на них вкажете?	37,5	50,0	6,3	6,3
8. Як часто Ваша дитина намагається робити доручені їй справи самостійно, без Вашої допомоги?	31,3	31,3	25,0	12,5
9. Чи любить Ваша дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?	18,8	43,8	25,0	12,5
10. Чи легко Ваша дитина входить у новий дитячий колектив, приймається іншими дітьми?	18,8	31,3	37,5	12,5

Додаток Е.3.

**Кількісні результати відповідей вихователя щодо сформованості
лідерських якостей дітей досліджуваної групи за результатами
анкетування**

Питання	Відповіді (кількість)			
	дуже часто, майже постійно	час від часу	іноді	майже ніколи
1. Як часто дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?	2	7	4	3
2. Як часто дитина проявляє активність у допомозі Вам в межах закладу?	4	7	3	2
3. Чи знайомиться дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?	5	6	3	2
4. Чи проявляє дитина самостійність і дисциплінованість у прибиранні іграшок на місце, свого посуду, ліжка тощо?	2	6	5	3
5. Чи помічали Ви ознаки витримки у дитини у різних ситуаціях, що виникали під час її перебування в закладі?	2	5	5	4
6. Як часто дитина береться за нові справи з інтересом та завзятістю?	4	6	3	3
7. Чи виправляє дитина свої помилки чи недороблені справи, якщо Ви на них вкажете?	4	6	4	2
8. Як часто дитина намагається робити доручені їй справи самостійно, без Вашої допомоги?	4	5	4	3
9. Чи любить дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?	3	6	4	3
10. Чи легко дитина приймається іншими дітьми?	2	5	5	4

Додаток Е.4.

Структура відповідей вихователя щодо сформованості лідерських якостей дітей досліджуваної групи за результатами анкетування

Питання	Відповіді (%)			
	дуже часто, майже постійно	час від часу	іноді	майже ніколи
1. Як часто дитина проявляє активність у спілкуванні (першою починає розмову)?	12,5	43,8	25,0	18,8
2. Як часто дитина проявляє активність у допомозі Вам в межах закладу?	25,0	43,8	18,8	12,5
3. Чи знайомиться дитина першою на дитячому майданчику з іншими дітьми?	31,3	37,5	18,8	12,5
4. Чи проявляє дитина самостійність і дисциплінованість у прибиранні іграшок на місце, свого посуду, ліжка тощо?	12,5	37,5	31,3	18,8
5. Чи помічали Ви ознаки витримки у дитини у різних ситуаціях, що виникали під час її перебування в закладі?	12,5	31,3	31,3	25,0
6. Як часто дитина береться за нові справи з інтересом та завзятістю?	25,0	50,0	18,8	18,8
7. Чи виправляє дитина свої помилки чи недороблені справи, якщо Ви на них вкажете?	25,0	50,0	25,0	12,5
8. Як часто дитина намагається робити доручені їй справи самостійно, без Вашої допомоги?	25,0	31,3	25,0	18,8
9. Чи любить дитина розповідати Вам про добрі справи, які вона зробила?	18,8	50,0	25,0	18,8
10. Чи легко дитина входить у новий дитячий колектив, приймається іншими дітьми?	12,5	31,3	31,3	25,0

